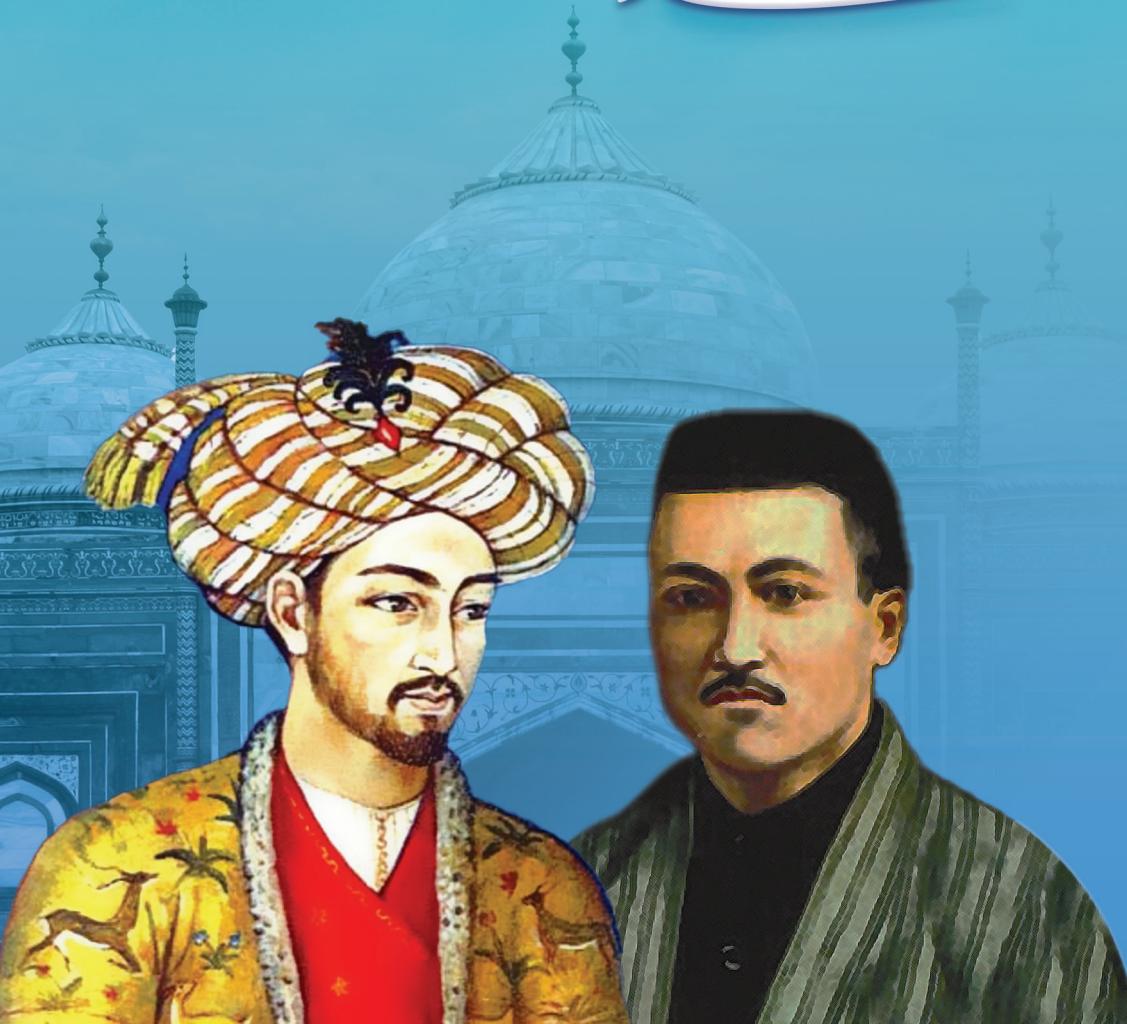

ایک بیاہما ایک دن

بھادر کریم

اپکى دها - ایک کى بې بھا

(باير و قادری)

مؤلف: فیلالوژی فنلری دوكتوری، پروفیسور بهادر کریم

نشرگه تیارلاوچی: پوهنمل احسان الله قوو انج

۱۴۰۳ - کابل

كتاب بېلگىلارى

- كتاب آتى: اىككى دها - اىككى بې بھا
- مؤلف: فيلالوڭى فنلىرى دوكتورى، پروفيسور بهادر كريم
- نشرگە تىارلاوجى: پوهنمل احسان الله قووانج
- صفحه لىزى ترتىبگە سالوچى: محبوب الله توران
- باسمه خانه و ناشر: قدىمگى خراسان نشرىياتى - كابل
- نشر يىلى: ١٤٠٣ ه.ش.

• سان: ١٠٠٠

ناشر منزلى: كارتە چهار، تىخنىكىي و مسلكىي تعلیمات انسىيتىنىڭ مقابلى، شاهزادە شهر تۈپىر سالۇنى نىنڭ يانى،

عروج ماركىت، قويى قىبت، ۲ و ۳ دكان - كابل

تليفون رقملىرى: ٠٧٦٤٨٠٨٥٨٥ - ٠٧٩٩٤٧٦٢٧١ - ٠٧٨٨٨٠٨٥٨٥

بسم الله الرحمن الرحيم

كتاب حقيده فكرلريه

هر بير كتاب نينگ اولچمي كتته. كيچик لىگىدىن قطع نظر اوز اورنىدە
اهمىتلى دىر. اوشبو كتاب ھم كورىنيشىگە كوره جودە كيچيك، لېكىن مضمون و
محتوجا جهتىن جودە كتته دىر. چونكى، ايکكى جهانشىمول شخصىتلىرىمиз
عدالتلى شاه ظهيرالدين محمد باپرى بىلەن اوزبېك تىلىدە بىرىنچى بۈلۈپ تەن
آلىنگان رومان يازو وچىسى عبدالله قادرى لرنىنگ بوبۇك تارىخى اثرلىرى: «بابىنامە»
بىلەن «اوتنگن كون» لە حقيده يازىلگان تدقىقى-قياسى اثردىر.

اوشبو ارزشلى اثرنىنگ مؤلفى ادبىاتشناس عالم و فيلا لۇزى فنلىرى
دوكتورى پروفيسور بەادر كريمنىنگ اوزى اپسە، كتاب نىنگ نامى گە قويىدە گچە
جودە اعلى تعرىف بېرىدى: «ايکكى دها - ايکكى بې بەها»... مقوادە
اوقيگىنەنگىزدەپ بورسالىنىنگ نامى. ايکكى دها - بو ظهيرالدين محمد باپرى و
عبدالله قادرى. ايکكى بې بەها اپسە، «بابىنامە» و «اوتنگن كونلار». حقيقىتن ھم،
كتاب موضوعى گە ماس، كتاب اوچون جودە تۈلىق معنالى نام تىلنگەن.
قدىرىلى اۋقۇوچىلە!

بىزگە معلوم كى، اوزبېك ممتاز ادبىاتى نىنگ يىرىك و كىلى، شاعر،
تارىخچى، جغرافياشنسانس، دولت اربابى، استعدادلى سركردە و باپرى لە
سلامەسى نىنگ اساسچىسى ميلادى ١٤٨٣-بىلدە توغىلىپ، ١٥٣٠-بىلى ٧٤٧

یاشیده عالمدن اوته‌دی. همده، ینگی اوزبیک ادبیاتی نینگ اولکن نماينده‌سی، شاعر، يازووجى، ترجمان و اوزبیک رومانچى لىگى نینگ اساسچى عبدالله قادری اپسه، ميلادي ۱۸۹۴ - بىلده توغيلىب، ۱۹۳۸- بىلى ۴ یاشیده شهيد اپتىله‌دی. باير، ميلادي اون بېشىنچى و اون آلتىنچى عصر-لرده يشب اوتنگن بولسە، قادرى يىگىرمنچى عصر-دە يشب اوته‌دی، بو اىككى عالم آره سىدە تارىخى جهتدن انچە مصافەلر بار، ليكن فكرى نقطە نظردن اونچە ليك مصافە بولمەگن اپكн. حضرت باير سىاسى و حربى ايش لرى بىلن بند بولىشى گە قره مىسىن ممتاز ادبىياتىمىزگە تعلقلى يوقارى ارزشلى «بابىنامە» اثرىنى يره تىب، كېلەسى نسلى اوچون اوزىدىن ميراث قالدىرەدی، بوگونگە قدر، اوшибو اثر دنيا بوييچە تن آلينگن تارىخى و واقعى اثر سىنلىكىن. عىنن، قادرى ھم اپنگ يامان سىاسى پىتلرە وطن ايركىن لىگى اوچون كورەشىب يورگن پىتلرى، سىاسى بندش لريگە قره مىسىن ینگى اوزبىك ادبىياتى گە تېگىشلى جودە بى بديل «اوتنگن كونلر» رومانى نى يازىب، ینگى اولاد اوچون اوزىدىن يادگار قالدىرەدی. اوшибو اثر ھم اۋز اۋرنىدە، اۋز زمانىدە گى واقعىت لرنى عكس اپتىروروچى تارىخى رومان صفتىدە ملت ارا تن آلينگن اثر حسابلىنگن.

نيگە اوшибو كتابنى لاتين الفبا سىدين عرب الفبا سى گە اۋزگىر تىردىن گىز دېگن، سۈراق جوابى گە اوتسىم، بىر يىنچى كرره، بو كتاب نىنگ مؤلفى قدرلى استاد بهادر كريم حضرت لرى، «ايىككى دها، ايىككى بى بەها» نىنگ كىريل و لاتين گە يازىگن بىر جلدىنى مېنگە ساواجە قىلدىلر، اشتىاق بىلن اۋقىب كورسىم، حقيقىتن ھم «بابىنامە» بىلن «اوتكن كونلر» نىنگ شىمەسى اپكн. يعنى آدم، اوшибو كتابنى اۋقىش بىلن «بابىنامە» بىلن «اوتكن كونلر» ناملى كتاب لرنى توليق اۋقىگەن دېك

بۇلەدى. دقت بىلەن اوپىلەسم، كتاب مۇلۇقى جودە ماھرلىك بىلەن بو اىككى اثرنى بىر-بىرى گە تقاسىلەگەن اپكىن. بوندەي تارىخى اثرلرنىڭ عجايىب ئەرىپلىك بىلەن قىياسلش ھم كۆپ آدم لرنىڭ تصورى گە كېلىمسلىكى ممکن. اوشبو نشى اثرنى زمانوى عرب الفبا قاىعەدە لرىگە اۋزگەتىرىپ نىشىگە تىار قىلىشىدىن مقصدىم، اۋزبېك تىلى و ادبىياتى ساھەسىدە فعالىت آلىپ بارەياتگەن كىشى لرگە بو اثر بىر تارىخى، ادبى-قىاسى اثر صفتىدە اۋنەك بۇلىشى و اۋزبېك تىلى نىتەچىلىك ساھەسىدە حصە قوشىش دىر.

البته كى، اوقۇوچىلەرگە توشرنى بۇلىشى اوچۇن، متن اىچىدە يازۇوجى تامانىدىن كېلىتىرىلىگەن روسچە سۈزلىرى و ادبى اتمەلر اپسە، امكان قدر معناسى بىلەن اۋرەتە قۇش تىرناق اىچىدە بېرىلىپ، هر بېت سۈنگىكىدە سۈزلىرنىڭ لاتىنچە شىكلى ھم كېلىتىرىلىگەن. عىن حالدە، متنىدە گى آيت بىرىكمەلرى قونت بىلەن كۈرىلىپ تۈلىق آيتنىڭ متنى منبىي اساسىدە صفحەلر تىگىدە كۈرسەتىلەن.

اوشبو كتاب تىارلىنىشى اوچۇن وقتىنى اىيەمگەن، دقت بىلەن اۋقىب چىقىن و صفحەلرىنى ترتىبگە سالگەن زەختىكش دۈستىيم محبوب الله توران گە رحمت دېب، دوستانە و صىممىي منتدارچىلىكىمنى بىلدىرەمن. ھەمدە لاتىنچە متنىنى اۋقىشىگە ياردەم بېرگەن قدرلى دۈستىلرلەم سراج الدين پىنجىيوف و حسن الدين عظيم جانوف لرگە ھم كىتتە رحمت، منتدارمن.

حرمت بىلەن

پوهەنمل احسان الله قووانج

مندرجہ

۱	ایککی آغیز سوْز.....
۱	«بابرnamه» اوّقی یاتگن آتھبِک
۳	«سوْز اوریندی، سوْزدن سوْز چيقدی».....
۸	شکل و شمایل توصیفی.....
۱۱	آدیم و قدملر
۱۴	جان قدری-عمر مضمونی
۲۰	اعجاز مقامی
۲۴	ایککی تیلچی
۲۸	گل و چاغبر
۳۴	زمان اولجحاوی
۳۶	كتاب۔ واسطه
۳۹	توگنچی

ایک کی آغیز سوژ

(افغانستانلیک اوقووچیلریم اوچون مخصوص)

محترم اوقووچیم!

یخشی بیله سیز کی، کتاب لر کونگیل مژده لرینی ابلدن اپلگه، یورتدن یورتلرگه اپلتگووچی معرفت اپلچی لری دیر. دنیا ادبیاتی و ادبیاتشناس لیگی گه دایر برچه کتاب لرنی اوقیدیم. اولرنینگ مؤلفلری مېنگه قدردان، گویا آشنا دېک، آغه ینی دېک. حال بو کی، اولر بیلن آره میزنى بیللر اېمس، بلکی عصر لر اجره تیب توریبدی. مېن اوقیگن اوشہ کتابلرنى یازگن یازووچیلرینینگ اپلداش، یورتداشلری بیلن خوددی اولدن تنسیش-بیلیشدېک گورونگلشگن پیتلریم کوپ بولدی. ذاتن، کتاب اوقیگن معرفتلى آدم اوچون همیشه صحبتلشیش گه عموم انسانی موضوع تاپیله دی، دېب اوقیله یمن.

بوگون مېنینگ میتتی بیر رساللم اوز اوبيمدن افغان اپلیگه، انيقراغی، یوره گیم گه یقین معرفت طلب ملتداشلریم خاندانیگه، کتاب لری یانیگه، يوق-يوق عذر، کونگیل جوانیدن (ابناری) جای آلیش اوچون یولگه چيقدی. خرسندمن. هه-هه، تشبث کورس-هتیب، اوшибو ثوابلی ايش گه قول اورگنی اوچون یونیوپرسیتېتیمیز داکترنتی دوستیمیز احسان الله قووانج گه تشکر ایته من.

«ایککى دها - ایککى بى بەها»... مقواده اوقيگىنininگىزدېك بو رسالمنىنگ
نامى. ایککى دها - بو ظەھيرالدىن محمد باپر و عبد الله قادرىي. ایککى بى بەها اپسە،
«بابىنامە» و «اوتگەن كونلر».

عزىزلىرىم، دنىادە بو ایککى معتبر كتابنى اوقيمه گن اۋىزبېك جودە كم
تاپىلسە كېرەك. اوقيگەن لرى آرەسىدە قىاسلىش خىاللرى گە كېلگەن مىكىن يَا يۈق-
اونى ھم بىلەيمىن. تۈغريسى، مېنى شو ایککى محتشم كتاب مطالعەلرى
جرىيانىدە، جودە كۆپ حاللرده، ایککى مىد و زىبردست شخصىدە گى گۇزىل انسانى
فضىلىتلىرىنىڭ تقاسى خىالىيم گە كېلەوبىرىدى. شو ایککى سىما حىاتى و ايجادىگە
قىيەت نظر تىشلەپ، اوقدنلىرىمىنى قاغازگە توشىرىشىگە اۋزىمەدە قىندە دىر مجبورىت
حس اپتدىم. زارە، شو رسالمنى اوقيگەن كىمىدىر «بابىنامە» بىلەن «اوتگەن كونلر»
روماني يىنه بىر بار اوقيشىگە قىزىقىشى مەمكىن، دېگەن فەر ھم پىدا بولىدى
كۈنگلىيمىدە.

بو كتابچە اۋزىمەزدە جودە يخشى اوقيلىدى. حاضر اونى بىرار كتاب
دوکانىدىن تاپىپ بولىمەيدى. بوندىن مەمنۇمن. اوقيگەن اوقدۇچىلەرن بىرى ادبى
دورەدە عىنى رساللهنىنگ يازىلىش سببىنى سۈرەدە. هىزلىش: «اگر شو
ایککى انسانگە زمانداش بولگىنىمە، اولرگە اپنگ يقىن دوست-جۈرە بولار اپتىم.
جۇرەلرەم حقىدە كتاب يازدىم...»، دېگەن مضموندە جواب بېرگىنیم اپسىمەدە.
تۈغرى ھم شودىر بلکى...

باير و قادری- بو ايکى انسان مېنینگ كۈنگلىم گە يقين. اوپىلەيمىن كى،
بو اديبلر و اولر يازگۇن اثرلرنى، سىز عزيزلىر، مېندىن كۆرە ھەم كۈپرەق اعزازلىب
قدىلەيسىز. قدرلىب اعزازلىه يسىز. مەھر-محبىتىنگىز بولكچە اولرگە... بلکى، مېن
اوشبو رسالەدە يازگۇن تأثرات سىزىنىڭ خىالىنگىزىدە ھەم كېلگۈن دىر. مبادا بو
ادبى-قياسى تلقىن لرگە اپنەي دوچ كېلىپ، تەقفاسلەرگە چىن دىلدىن ايشانگۇن و
مېنینگ گېلرىمىنى تصدىقلەب توشىنىگىز بوندىن قووانەمن البتە.

محترم اوچووچىم! بو مىتتى مقدمە عىنن سىز اوچون مخصوص يازدىم و
دعا لىنگىزىدەن اميدوارمن.

احترام بىلەن

بهادر كرييم

(٢٤-يىيل، ٢٧-اگوست. تاشكىنت شهرى، كمالان محلەسى)

میتتی مقدمه

عبدالله قادری رومانی نینگ بی تکرار جاذبه سی، تیلیده گی گوزل لیک، او بزر لیک، انيق لیک، تصویری لیک - بو فضیلت لر حاضر گچه همه نی حیرت گه سالیب، کپله دی. ادیب نینگ بدیعی مهارتینی اثر لری عمر باقی لیگینی بر چه بیرد پک اعتراف اپته دی. زیرا، بونده ی بی تکرار بدیعی قوتی نینگ ایلدیزی، یوزه گه کپلیش عامل لری همده تاثیر اساس لرینی کوزه تیش فایده لی دیر. عبدالله قادری دنیا ادبیاتینی، اوزبک خلقی نینگ ملی روحینی، فولکلورینی، شبوه لر نینگ بکسیک (لغوی) بایلیگینی چوقور بیلگنی، ۲۰- عصر نینگ ۲۰- بیللریده قیته شکل لنگن زمانوی اوزبک ادبی تیلی اوچون بی قیاس خدمت قیلگنی حقیده ادیب نینگ «او تکن کونلر» رومانی باشیده تیلگه آلینگن «طاهر و زهره»، «چهار درویش»، «فرهاد و شیرین» و «بهرام گور» کبی کوپل ب ممتاز اثر لرنی او قیگنی گه هم شبهه یوق، البته.

«بابرنامه» اوْقى ياتَگن آتَه بېك

«اوتکن کونلر» رومانى نىنگ «مجبورىت» فصلى ده شوندەي اپىزاز (قسمت) بار. كېچلىك آشنى اوتکرگەج، حسن على اوْز حجرەسىدىن كىيىنib چىقىدى-ده آتَه بېك يانىغە كىردى. آتَه بېك «بابرنامه» مطالعەسى بىلن مشغول اپىدى، «حسن على اصىل نىتىنى بىلدىرىمەي» حمام گە بارىش اوچۇن رخشت سۈرەدى. آتَه بېك كۈزىنى كتابدىن اوزمەي: «يومىشىيم يوق، بارەوبىرىنگىز» دېب جواب بېرەدى.¹ مشهور كتاب لر آرقەلى قەھرماننى بلند مقام گە كۇتىرىش، اولرنىنگ معنوى عالمىگە اورغو بېرىش، انىق جزءلر² واسطەسىدە آوبىزگە مەھابىت بېشىلش دنيا ادبىياتىدە هم، اوْزبېك ممتاز ادبىياتى تارىخىدە هم، شۇنىنگىدېك، عبدالله قادرىي ايجادى بىوگرافىيىسىدە هم موجود ادبى حادىھەدىر. آتَه بېك نىنگ «بابرنامه» مطالعەسى «اوتکن کونلر» ايلدىزى اوستىدە فكىلىش گە، تصویردەگى ايچگى روشن، سۈزىدەگى راستلىك، شخصىتى منطقى انسان شىكلى-شمایلى، اينىقسە، رومان نىنگ بديعى نطقى - تىلى توغرىسىدە آيرىم ملاحظەلر آيتىشىگە امكان بېرەدى. تصوّر كۈلمى «بابرنامه» متننىستانى بېلىپ، كېنگەيدى. اديب باشقە

1 - عبدالله قادرىي. «اوتکن کونلر». غفورغلام نامىدەگى ادبىيات و صنعت نشرىياتى. - ت. ١٩٩٤: بىيل، ٣٨-٣٧(كېنگى كۈچپەتلىكلىمە لر شو منبع دن آلينەدى و صحيفە رقمى كۆرسەتىلەدى).

اثرلریده هم بو معظم کتاب و اویننگ اېگەسینى اېسلەيدى. با برگە «فاتح». فتح اپتووچى صفتىنى بېرەدى. «بابرناامە»نى: «بابرنىنگ كېنگ روحلىك، اۋز زمانەسېيغە آچوق فكرلىك...» كتابى، دېيدى. قورداشلىرى بىلەن بحىلىشىن بىر مسالەدە «بابرناامە» دن «دليللر كېلتىرمىككە» چاغلنەدى.^۳ تارىخى منبع لىدن معلوم كى، قطغان- «دېسەن» يىللەرى عبدالله قادرىي اىككىنچى مرته قماققە آلينكىنيدە كىتىخانەسىدە گى يېتىمىشىن آرتىق عرب املاسىدە يازىلگەن ممتاز كتاب لىرى بېغيشىتىرىلەدى. شولر قطارى «بابرناامە» نىنگ آلېب كېتىلگەنلىق.

خوش، نېڭ عبدالله قادرىي و «اوتكن كونلر» موضوعىدە گى فكر يولى باپر و «بابرناامە» طرفگە بورىلماقدە؟ نيمە اوچون قادرىي ايجادىدىن، اثرلرى، ترجمە حالى، خاطره كتابلىرى، قادرىي شناسىلنىنگ اثرلریدن باپر و «بابرناامە»نى ايزلە فالدىك؟ توغرىسى، حقيقى واقعەلىك ضميرىدە توغىلىگەن مىتتى انسىتتۇتسىيە (سېزگى). اىچگى سېزىم يىنگى فكرگە زمين حاضرلەيدى، آدم بې اختىار تفکر آفتابىدە پىشىپ يېتىگەن بىتتە ملاحظەنى دليللەش و اوңگە باشقەلرنى ايشانتىرىشىنى ايسەتەيدى. ادبىاتشناسىلىك عبدالله قادرىي رومانلىرى نىنگ شەھرتى، تأثير كوچى، تأثير تىينىقلەگى، تىيل نىنگ گۈزلەگى گە اورغۇ بېردى. اېندى بوندەي فضىلىيتلر ايلدىزىنى هم تدقىق اپتىش لازم استعدادلى اديب نىنگ اوزبېك، روس و جهان ادبىياتىدىن، خلق آغزە كى ايجادى و خلق نىنگ جانلى تىيلىدىن بەرەمند بۇلدى. بونگە شىبەھە يوق. فكرىمچە، اوشبو بەرەمندىلىك ايلدىزى نىنگ بىر قىرەسى «بابرناامە» گە بارىب تىقەلەدى. شۇنىنگ اوچون

^۳- عبدالله قادرىي. ديارىكىر. ت: «يىنگى عصر اولادى» نشرىياتى. ۲۰۰۷-بىلە، ۱۰۶ بىت.

«بابرنامه» بیلن «اوتکن کونلر» آرھسیده‌گی پوئیتیک با غلمنی (باغیچلرنی) تقاسلشگه ضرورت سبزیله‌دی. عبدالله قادری اپیک تفکر طرزی، نثرنینگ بدیعی جاذبه‌سی، گوزل تیلی قوب-قوروق صحراده اوز-اوژیدن پیدا بولگنی یوق. تپگیس صحراده هیبتلی تاغ اوسمیب چیقیشی اوچون اوشه بیر آستیده قیناق اولقان بولاقلری بولیشی شرط. «اوتکن کونلر» رومانی اوچون «بابرنامه» شونده‌ی بولاقلردن بیری وظیفه‌سینی اوفه‌گن بولسنه نی عجب؟!

«سوز اوریندی، سوزدن سوز چیقدی»

«کوچ» نینگ کولمی: بدیعی اثر او قیلیب، ادبی متن‌گه اپوریلر اپکن، اونده‌گی بیلگی عنصوی- تاوش، بوغین، سوز کی اوواق عنصرلر پوئیتیک غایه و منطق واسطه‌سیده بیرله‌شیب، محتشم سېمنتیک میداننی بنا قىله‌دی. متن ایچیده سوز تېریله‌دی، تاوش لر جانلنه‌دی، سوزنینگ قدر-قیمتی آرته‌دی و معناسی کېنگە يەدی. تورلى زماندە يىشە‌گن ایککى ادیب قولله‌گن نادر، آچقىچ - کلیت سوزلرنینگ اوخششلىگى، تكرارى و معنا اویغۇنلىگى تىپالوگىك (گونه‌شناسلیك)، انتوتیف (سینچیکلب) تقاس‌گه اساس بېرەدی. «بابرنامه» - کوپ معنالى، سېرقتلم و اولمس اثر. «بو معظم اثرنینگ ھر بير سطري حقىدە بىتىھە دن حکايە يازىش ممکن»^۳. درواقع، «بابرنامه» ده قوللەنگن بير قنچە نادر سوزلرنى عبدالله قادری «اوتکن کونلر» ده ايشلەتەدی؛ اوز اورنىگە توشگن جانسوز

۳- خیر الدین سلطان اوف، «بابرناینگ توش لرى». ت: غفور غلام نامىدە گى ادبىات و صنعت نشرىياتى. ۱۹۹۳ بىبل ۲۳۰ بېت.

رومأن گه جاذبه بغيشله يدي. بٽ پايان ستيليستيك ميدانده گي بيته سوزنينگ بيرلشمه تأثيرى آلتين زنجير اوله راق عصر-لرنى ادیبلرنگه، ادیبلرنى ادیبلرنگه، اثرلرنى اثرلرنگه باغله يدي.

اپسگه آله ميز، : آته بٽ كونلرنينگ قوطيدار اپشيگيدين قووilyib، تاشكىنتده نسبتن اوzac قاليب كېتگن كونلرنينگ بيريده حسن على اوندن مرغيلان گه كېتمەي يورىشى سببى نى سۋرەيدى. آته بٽ: «حوصلە يۈق» دېڭچ: «قەيىن آته نىگىز كۇنسە، كۈچىنگىزنى آلىب كېلسىنگىز ھم معقول اپدى قىتب يورىغىندا ۲۸۳ - بٽ)، دېبىه تكليف اپتەدى. بو اورىنده «كۈچ» - خاتىن، عايىلە معناسىدە. اۋزبېك آيىم آفتاب آيىم بىلن كوموشىگە قرهب: «اخىر منىم ھم اۋزىم گە يرەشە آبرۇيىم بار. تاشكىنتده كىيمىن، يوسف بٽ حاجى دېگن نىنگ كۈچىمن. خدايارخان ھم بىر كون كېچەسى كېلىپ بىزگە مەمان بۇلدىلر....» (۳۲۵ - بٽ)، دېبىگىنه گپ-سۋز قىلەدى.

عىين «بابىنامە»دە ھم «كۈچ» سۋزى «عايىلە، خاتىن» معناسىدە كېلەدى. بابر ۱۴۹۷-۱۴۹۸ يىيل واقعە لرىدە يازىدە: «بٽ كار و اىچكى لر و بىيگىتلەر كىيم، مېنинگ بىلە قالىب اپدىلر. اكثري نىنگ كۈچ لرى اندىجاندە اپدى»^۰ باشقە مثاللارگە قرهيمىز: «مېنинگ آنمى و اولوغ آنمى و بعضى مېنинگ بىلە قالغان لرنىنگ كۈچ لرى بىلە خجندقە مېنинگ قاشىمۇغە يورباردىلر» (۵۲ بٽ).

^۰- ظھيرالدين محمدبابر. «بابىنامە». «يولۇزچە» نشرىتى. ۱۹۸۹ - يىيل، ۵۲ بٽ. (كېيىنگى كۈچىرمە لر شو متىع دن آلينەدى و صحيفە رقمى كۈرسەتىلەدى). روس تىلى گە «كۈچ» سۋزى «عايىلە» «عايىلە اعضالارى» دېب ترجمە قىلىنە - دى.

«مېنینگ والدەلريم و كۈچ و اولوغ لريم مېن اندىجاندىن چىقىندىن سۇنگەرە يوز تشوپىش و مشقتلر بىلە اوەرە تېپە كېلىپ اپدىلر...» (٧٧-بېت). «اوшибو كون ملا عىلى خان كىيم، سىمرقندىغە كۈچىنى كېلىتىورغەلى بارىب اپدى، كېلىپ ملازىت قىلىدى» (٢١٨-بېت). «اوزبېك تىلى نىنڭ اىضاھالى لغتى» ده «كۈچ» سۆزى نىنگ ١. كۈچىش پىتى تىشىلەدىگەن اوى-رۇزغار بوبىوم لرىدىن عبارات يوک» ھىمە ٢. اهل عىالى، خاتىن (اپرىگە نسبىتن) طرزىدە اىضاھالنگان.^٦ اپرى نىنگ اوپىگە آتە اوپىدىن كۈچىب اوتكىنى اوچۇن ھم اوتمىشىدە خاتىن «كۈچ» دېب آتلغان.

بويروق فعلى نىنگ «كۈچ» شىكىدىن فرقى اولەراق حاضرگى اوزبېك ادبى تىلى نىنگ آت سۆز تۈركومىدە «كۈچ» يالعىز قوللىنمەيدى. كۈپىنچە جفتله شىب «كۈچ-كۈرانى» طرزىدە لغتىدە گى اىضاھانىنگ بىرىنچى معناسى گە ماس ايشلەتىلەدى.

حاضرده «كۈچ» سۆزىنى «عايىلە-خاتىن، بالە-چقە» معناسىدە ايشلەتىش آغزە كى نطقىدە ھم، يازمه ادبىياتىدە ھم كۆزەتىلمەيدى. تصورىمىزچە، «بابىنامە» دەگى «كۈچ» لر سىمېنتىك (معنايى) جەھتنىن عبدالله قادرى نىنگ «كۈچ» لرىگە اوىغۇن كېلەدى.

آتدىن قۇنگان آدم. بوجونگى اوزبېك ادبى تىلىدە «قۇنماق» دېگىنده، اپنگ آول، قوشلارنىنگ درخت گە قۇنىشى اپسگە كېلەدى. شو اۋزەك- مصدردىن يىسلگەن «قۇناق» اپسە «مەمان» نى انگلتەدى. هر ايکكى سۆز معنا-مضمونىدىن اوچىب

^٦ اوزبېك تىلى نىنگ اىضاھالى لغتى. ٥-جىلدلىك. «اوزبىكستان ملى اينسڪوپىياداسى» دولت علمى نشرىياتى. ايکى جىلدى. ٢٠٠٦-بىيل، ٢٧٦-بېت.

کېلیب «قۇنىش» ياكى يۈلدە كېتەياتىگىن آدمىنىڭ بىران منزلە تۇختەشى «قۇنىشى» ادراك اپتىلەدى. باپرى ۱۴۹۹ - ۱۵۰۰ - يىلىگى واقعەلر بىيانىدە: «ذوالقعدە آيىدە سمرقەند اوستىگە چىرىك آتلەنib، آره ایککى قۇنوب، قوباغە كېلیب توشتوك» (۷۰ بېت)، دېپ يازەدى.

تۇققىز بوز و تۇققىزىنچى هجرى يىل واقعەلرى بىان اپتىلەن صحىفەلرنىڭ بىرىدە، كاپلنى «بې جىنگ و جىدال» اپگىللەگەن باپر ولايت تعرىفىدىن كېيىن يازەدى: «شعبان آيىدە آفتات دلو بۇرجىدە اپرىدى كىيم، كاپلدىن هندوستان عزىمتى بىلەن آتلەنيلدى. بادام چىشمە جىگىدە لىيك يۈلى بىلە آره آلتى قۇنوب آدىنەپور كېلىلدى» (۱۳۲ بېت). «بابىنامە» متنىدە: «كېچەسى اندە قۇنوب، تانگلەسى اوردوغە كېلىدىم»، «آرەدە بىر قۇنوب»، «اوج آرەدە قۇنوب»، «ایککى قۇنوب»، «آره تۈرت قۇنوب» كېيىن سۆز بىرىكمەللىرى كۆپ اوچرىيدى. بوندەمى تعبىرلەن باپرىنىڭ اۋزى و اونگە يۈلداش يۈللاوچىلرنىڭ استراحت منزلى ھىمە حركەت يۈنەلىشى تصور قىلىنەدى.

عبدالله قادرىي «اوتگىنلار كون لر» دە قەھرومان لرىنىڭ قەپرگەدىر باپر اپتىگىنى، «آندىن قۇنگىنى»، دم آلىپ، سۈنگەرە يۈلىدە دوام اپتىگىنى تصویرلەيدى. «قۇنىش» لر سانى معنا تىشىيدى. يۈل مشقتى، آرەلىق مصافە، حتى كىفيتىنى افادە اپتەدى. تاشكېنت بىلەن مرغىلاننىڭ آره يۈلىدە كۆپ قىتەگەن آتەبېك عادتىدە «تۈرت مىتە آتدىن قۇنىب» منزلى گە يېتىپ بارى اپكىن. بو نسبتىن قىسقە فرصت اپكىنىنى، هر گل شتاب بىلەن كوموش دىدارى اوچون آتەبېكنىڭ شاشىب بارىشىنى اۋقووچى كېنگ راق فەملەيدى. چونكە زىنبىگە اوپىلەنېش گپى اۋرتە گە

چیقگچ، آتهبېك مرغیلانگه «بو گل آلتینیچى قۇنىشىدە» كىريپ بارەدى و «تېورەكدىن عصر آذانى اېشىتىلگەن وقتى آتدىن قونەدى». طبىعى كە، آته-آنە قىلىپ قويىگەن «بىر ايش» آتهبېك كۈنگلەي گە اوتيرمەيدى. شو باucht كىفيتى بوزىلگەن، خىاللرى تۆزغىگەن آتهبېك يول بويى كېلگۈسى تورموشى، كوموش نىنگ يوزى-كۈزىگە قىندهى قرهشىنى اوپىل بارەدى. آتىنى اوز اپركى گە قويىپ بېرەدى. مرغیلانگە شاشىلمەيدى... رومان نىنگ باشقە صحىفەلرېگە نظر تىشلەيمىز: «در واقع، قورباشى اۋزىنىنگ اىككى يىگىتى بىلن يېتىپ كىلدى و آتىدىن قۇنىپ جلوينى يىگىتىننگ قولىغە» بېردى (٦٧ بېت). «عزىز بېك اوردە اىچىگە كىرمكده اېكىن، يوسف بېك حاجى آتدىن قۇنىپ سوۋەدى: - مېنگە رخستمى، بېك؟» (٨٦ بېت). «آتدىن توشىش» بىر يىكمەسىدىن كورە آرە-آرەدە ياززوچى نطقى دە كېلەدىيگەن «آتدىن قۇنىش» بىر يىكمەسىدىن تعریف محيطى- اوتمىش تصویرى گە خاص مضموننى انگلش ممکن.

عمومن، «اوتگەن كونلر» رومانى نىنگ بديعى ايلدىزى، جملەدن، بديعى نطق ھم شوندەى كۆز ايلغەمس نفيس بۇغىچ لر بىلن «بابىنامە» گە بارىپ باغلەندى. زира يوقارىدە گى تقاسىلرگە ماس روشنە «قاپۇ، مسخر، تردد، ياغى، محاصرە، آبدان، اوردە، قورغان، تون-قطار، خان، بېك نوکر، آفتابەچى، مىلىتىق، نىزە، تۈگ، جراحت، اىسىتىمە» كېي اونلىك تارىخى سۈزلىگە ھر اىككى اثردىن يېتىلىچە مثال تاپىلەدى. عمرى جنگ و جىللر بىلن كېچگەن شاه باپر قوشىن، عسکر، اوروش انجاملىرى بىانى و اوروش صنعتى توصىفى دە بوندەى سۈزلىرىنى طبىعى قوللەيدى. عىينى دمەد «اوتگەن كونلر» دە عبدالله قادرى بىر ملتىننگ

ایککی اوروغى- قاره چپن لى لر بىلەن قىپچاق لر اۋرته سىدەگى تۇقنىشىو و محاصرەلنى تصویرلەر اپكىن، اوزىگچە سلف لرى ايشلتىگەن سۈزلىدىن جودە طبىعى اورىنلى فايىدەلندى. بوندەيى عبدىللە قادرىي رومان لرىدە اۋزبېكلىزىنگ يقىن اۋتمىشىدەگى حياتى نىنگ حقانى تصویرى اوچۇن خدمت قىلەدى. متن اىچىدەگى تىرييک سۈز آدم گە تىنچلىك بېرمەيدى: تۈرلەندى، توسىلەندى، طلسىملەندى، سۈنگ سرى آچىلىپ ساچىلەدى. دېلىك، مطالعە جريانىدە «يامغىر» و «ياو»، «قمر» و «قباق» كېلى اۋز ارا اۋراق سۈزلىرى يقىنلىشىدە، بىر اۋزە كەدە بىرلىشىدە.

شكل و شمایل توصیفی

يازووچىلەر مقصىدى و مەھارتلىرى گە كۈرە تۈرلى يۈسىنەدە قەھمان لرنىنگ تشقى كۈرىنىشى، پارتىيتىنى چىزەدى. تشقى قيافە بېلگى سىينى اۋېرزلىزىنگ اىچىگى عالىمى بىلەن اويغۇنلىشتىرەدى. بعضاً قىشىلىتىرەدى. عبدىللە قادرىي «اۋتىگەن كونلر» رومانى باشىدە كوموش قيافە سىينى «قاپ-قارە كمان، اۋتىپ كېتگەن نفيس، قىيغ قاشلىرى»نى، «تۈلغەن آى دېك غبارسىز آق يۈزى»نى، يعنى «قىيز صورتىدە كۈرىنگەن ملک» سىيماسىينى قوبوق، نفيس رنگ لر اويغۇنلىگىدە (۲۹ بېت) نسبتاً كېنگ، اۋزبېك آيىمنى «ابلى بېش ياشلىر چەمەلىق، چەلە دومبول طبىعتلىك» (۱۲۹ بېت) طرزىدە قىىسقە توصىفلىدە. بىراق اديب باشقە اۋېرزلىر پارتىيتىنى بىر جاي گە جمع لب، جودە تىغىز بىان قىلەدى. آتەبېكىنى «آغىر طبىعتلى، اولوغ

گوده‌لی، کورکم و آق یوزلی، کپلیشگن، قاره کوزلی، متناسب قرا قاشلی و ایندی گینه مورتی سبز اورگن بیر بیگیت» (۷ بیت)، یوسف بیک حاجی‌نی «توله کورکم یوزلی، کته ملله کوزلی، اوزون ماش-گوروج سقاللیک ملانما بیر ذات» (۸۲ بیت)، زینت‌نی «اون بیتی یاشرل چمه‌لیک، کلچه یوزلیک، آپاچقینه، اورته‌چه حسن‌لیک» (۱۵۸ بیت)، استا علیمنی «قیرق یاشرل چمه‌لیک، قانسیز یوزلیک، سییره کینه سقاللیک، قوی کوز، کوپ وقت مدرسه ریاضتینی چپکن نما، قاتمه، اوزون بوی‌لیک» (۱۸۶ بیت)، حسن علی‌نی «آلتمیش یاشرل چمه‌سیده، چژوق یوزلیک، دونگیراق پیشانه‌لیک، سریقه‌هایل، توگره ک قاره کوزلیک، آپاچ اوزون سقاللیک» (۸ بیت)، حامدنی «اوزون بوی‌لیک، قاره چوتیر یوزلیک، چغیر کوزلیک، چوواق سقال، اوتنوز بپش یاشرلده بولغن کوریمسیز بیر کیشی» (۸ بیت)، اوتب بای قوش بپگینی «توله یوزلیک، اوستیدن کیمخاب تون کیب، بیلیگه کوزلیک، سییره ک سقال، اورته بؤیلیخ، اوستیدن کیمخاب تون کیب، بیلیگه قیلیچ آسقن قیرق بپش یاشرل چمه‌سیده بیر کیشی» (۶۹ بیت)، عزیزبیکنی «... باشیگه آق شاهی دن سلله اوره‌گن... سییره ک قاشلیک، چوققی سقال، بوغدادی رنگ لیک، قیرق بپش اپلی یاشرل چمه‌لیک بیر کیشی (۸۱ بیت)، رحیم بیک دادخواه‌نی «جن یله‌گن دېگن لری دېک قاشسیز، قرامتلول یوزلیک، ایککی چکه‌گی نینگ اوستیده بیر آز، اییه‌گیده (زنخ) بیر آز سییره ک، کوریمسیز قاره سقاللیق، کوزلری ایچی گه باتیغراق، اما قان قویولغن سیمان بیر کیشی» طرزیده (۸۲-۸۱ بیتلر) قیافه‌لرنی بیرینی-بیریگه اوختیمسدن علھیده تصویرله‌یدی. بو پئیتیک اصول رومانده گی باشقه اوبرزلرینینگ شکل-شمایلی، خلق-اطواری و

روحیتی توصیفیده هم کوزه‌تیلدي. تشقی شکل-شمایل تصویریده قوللنگن سوزلر معنا تو سیدن یاز ووچی نینگ او ز او برزلری گه نسبتاً مهر-محبتی و تپسکری مناسبتی- سیمپه‌تیه (رحم دلليک)^۷ و انتیپه‌تیه (یاقدیرمسلیک)^۸ سبزیله‌دی. قیافه‌لرنینگ بدیعی- ایستیتک تأثیری او قووچی کونگلی گه کوچه‌دی. او قووچی تصویریده قیافه‌لر جمله‌نیب، عبدالله قادری «ادبی مملکتی» نینگ فقرالریگه اینه‌دی؛ رومانده تورکی او برزلر پیدا بوله‌دی. گرچند تاریخی- اپسته‌لیک دېب نامننسه هم، بونده‌ی قیسقه، انيق و لوندہ پوئیتیک (بدیعی)^۹ تصویر اصولی «بابر نامه» گه خاص. با بر آته‌سی- عمر شیخ میرزا تو غریسیده: پست بولیلیق، تپگیرمه سقاللیق، قوبه کوزلیک، تنبل کیشی ابدی^{۱۰} دېب یازه‌دی (۹-بېت). اثرده‌گی کوپ گینه شخص لر «شکل و شمایلی» اوچون مخصوص اورین اجره‌تیله‌دی. سلطان احمد میرزانی: «شکل و شمایلی: بلند بولیلوق، قونقار سقاقلیق، قیزیل يوزلوك، تنبل کیشی ابدی. بسیار خوش محاوره «گپ گه چىچن- ب.ک» کیشی ابردی^{۱۱} (۱۹-بېت)، دېسە، قیرق اوچ ياشیده وفات اپتگن سلطان محمود میرزانی «پست بولیلوق، سوپیوق سقاللیق، تنبل، سینجی سیزراق کیشی ابدی»، دېب تصویرلەیدى (۲۶-بیت). باشقە بیر صحیفەدن «عادلی» تخلصی بىلن ایجاد اپتگن و بىتگن غزللری سمرقندە‌گى هر بیر خاندان گه بارىب آيتگن. بايسونغور میرزانینگ «شکل و شمایلی» گه: «اولوغ کوزلوك، قوبه يوزلوك، اورتە بولیلوق، ترکمن چەرەلیک، ملاحتلیق بیگیت ابدی»، دېیه تعريف بېرەدی (۶۳-بېت). با بر

^۷ Simpatiya^۸ antipatiya^۹ poetik

شكل-شمایل، تشقی قیافه کرکتپریستیکه (خصوصیتی)^{۱۰} یانیده هر بیر انسان طبیعتی و ایچکی عالمی گه تپگشیلی «پاکیزه اعتقادلی»، «عادی و فقیر کیشی ابردی»، «طبعی نظمی بار ابردی»، «فاسق کیشی ابردی»، «متقی کیشی ابردی»، «ظالم و کافروش کیشی ابردی»، «کوله گچ و هزاں کیشی ابردی»، کبی صفت‌لر بیلن معنوی خلقینی هم آچیق یازهدی. «بابرnamه» دېک معتبر اثرنینگ حقانی تصویر اسلوبی، احتمال عبدالله قادری گه منظور بولگن دیر. قادری شناش پروفیسور عمر علی نارمتوғ «قادري معجزه‌سى» کتابیده: «اوتمیشده يره‌تیلگن تله‌ی اثرلرده‌گی، جمله‌دن با برنامه‌ده‌گی ریالیستیک (حقیقی خصوصیت)^{۱۱} لرنی اصلاً کم‌سیتمه‌گن حالده آیتیش ممکن که، «اوتكن کونلر» ده اوژبیک خلقی حیاتی ایلک بار اوزی نینگ توله قانلی حقیقی افاده‌سینی تاپدی»، دېب تأکیدله‌یدی.^{۱۲}.

آدیم و قدملر

سمرقند شهری نینگ بنیادی، شهرتی، حدودی، تپوره‌ک - اطرافی، قمراوی نینگ کېنگلیگی تۇغرسىیده «بابرnamه» ده شوندھی معلومات بار: «ربع مسکوندە سمرقندچە لطیف شهر كمراق دور. بېشىنچى اقلیم دین دور... سمرقندنى اسکندر بنا قىلغاندور. مغول و تورك اولوسى سېمیركىند دېرلر.

^{۱۰} karakteristika

^{۱۱} realistik

^{۱۲} - نارت م اوف، عمر علی. «قادري معجزه‌سى» کتابى.- تاریخ: «اوزبیکستان» نشریاتى. ۲۱۰-۱۹۵-بیتلر.

تپموربېك پایتحت قىلىپ اپردى. تپمور بېك دين بورون تپمور بېك دېك اولوغ پادشاه سمرقندى پایتحت قىلغان اېمس تور. قورغانىنى، فصل نىنگ اوستىدەن بويوردوم كيم، قدم اوردىلر. اون مىنگ آلتى يوز قدم چىقىدى» (۴۳ بېت).

باير مصافه اولچاوى اوچون اساسن «كروه»نى قوللەيدى. سمرقندە گى آھى نىنگ دروازه يانىدە گى بىر جامع مسجىدەن كېپ آچەدى: اونىنگ پېشتاقى گە «وإذيرفع إبراهيم القواعد... (الآخر)»^{۱۳} آيتى نىنگ مهاباتلى كتە حرفلر بىلن يازىلگىنى گە دقت قره تىب: «انداغ اولوغ خط بىلە بىتىب تۈرلر كيم، بىر كروه يا ووق بېردىن اوقيىسى بېلور»، دېب تأكىدە ىيدى.

خوش، بو «كروه» قندهى بىرلىك؟ جوابىنى باير يازىدە: «بو كروه لرنى ميل بىلە موفق تعىين قىلىلدى. نېچۈك كيم، «مۇيىن» دە مذكور دورلر:

تۇرت مىنگ دور قدم بىلە بىر ميل،
بىر كروه آنى هند اپلى دېر، بىل» (۳۲۳-بېت)

بىر «ميل» گە تېنگ «كروه»نى باشلىپ آت قدمى، سۈنگەرە آدم قدمى بىلن اولچىنگ مصافه ھەم تصور اپتىشىگە ياردىم بېرەدى. اون بىر يىرىم كروه مصافه آت قدمى بىلن «يىگىرمە اوچ مىنگ و بىر يوز»، آدم قدمى بىلن حسابلە گىنده «قىرق آلتى مىنگ ایکكى يوز» آدىم بېلەدى. باير يازىدە: «بويوروب اپدىم كيم، مۇنيردىن يانغاندە بىر كىشى سون نىنگ ياقەسىدەن آتى نىنگ ھەر قدمىنى اوردوغە چە سنه سون، - يىگىر اوچ مىنگ و بىر يوز سىنتور كيم، قىرق آلتى مىنگ ایکكى يوز

^{۱۳} - بقىه سورە سى نىنگ ۱۲۷ - آيە سى.

قدم بۇلغەی کیم، اون بىر يىريم كروه دور» (۳۳۸ بېت). خوددى شۇنگە اوخشب، «اوتگن كونلر»، رومانىدە راوى سىيىزنى يېتکلەڭنچە مرغىلان اوردەسى نىنگ اطرافىنى قىدىلەپ چىقەدى. «حاضر بىزگە اورده اىچىگە كىريش ممل坎 بۇلمەغنى اوچۇن قورغاننى تىشكۈرى تېگەرسىيەدە ايلەنېب تورەيليق: دروازەنىنگ سوول بىقىنېغە قرهب اىككى يوز آديم كېتسك، قورغان ديوارى توڭللب، بورچى گە اپتىلەدور... شۇندان كېين بىر بۇشلىق يېر بىلەن قورغاننىنگ جنوبى گە قرهب كېتىلەدیر. تورت يوز آديم لېپ بۇلغىچ، قورغاننىنگ شرقى-جنوبى بورچى گە بېتىلەپ بىر بورچى نى هم اناويسىيەدى قراوول سىز تاپىلەدى. بو بورچ دن قرهغان كىشى گە قورغاننىنگ غربى-جنوبى بورچى هم كۈرينىب، شو يۈسۈنەدە اوردەنىنگ تورت بورچى نى ايلەنېب چىقىلىسە، بىر مىنگ آلتى يوز آديم باسېلغان بۇلىپ اوردەنىنگ غرب تامانىدەن بىز تىنىشىغا اورده دورا زەسىيە كېلىنەدیر» (۶۷ بېت). اوردەنىنگ اىچى گە كىريش دن آلدىن تىشكى كۈرينىشى گە اعتبار بېرىلەدى. بوندن تىشكۈرى يازو وچى ضرورت يوزەسىدەن بعضاً «اپللى-آلتمىش آديم» يورىلەدى. تاشكېتلىك كمالان دروازەسىدەن سەمرقەند دروازە تامان گە قرهب بېش يوز آديم» تىشلەيدى. باشقە بىر صحىفەدە اديب مصافەنى خوددى باپر ميرزادېك آت قدمى بىلەن اۇلچەيدى: «باشلار اويمى بىلەن عزيزبېك آرەسى قىرقى-اپللى آت آديمى قورغان اپدى» (۸۲-۸۳ بېت). اديب قۆقان اوردەسى نىنگ اطرافىنىنگ ايلەنمەيدى. بونىنگ اۋرنى گە «بو اوردەنىنگ هم تىشكۈرىغى ايلەنسى اوشه اورده قبلى دن بىر توسىدە، بىر اسلوب و بىر وسعتىدە بولغانلىق دن بو اورىن دە يىنە قاغا زقارەلش آرتىقچەدیر» (۱۱۲ بىت) گېنى قىسىقە قىلەدى؛ اوردەنىنگ

قوریلیش اسلوبی و کېنگلیگی مرغیلان او ردەسى گە او خىشى دن خبر بېريلەدی. تورلى تارىخى دۆرلەدە آرەلېق مصافەنى، اوزونلىك يا يولنى اولچش اوچون يىعاج، آرشىن، گز، قريش، متر، كيلومتر كېيىز كېيىز اولچاۋ بېريلىك لرى ايشلەتىلگەن. أما «بابىنامە» بىلەن اوتگەن كون لر مؤلف لر او رده و قۇرغان لر اطرافينى كۈپىنچە قىدلەب چىقىشىدەدی يا كە آت لرنى آدىم لەنېب اولچەشەدەدی.

جان قدرى-عمر مضمونى

هر قىندهى اثردەگى عشق- محبت، حيات و او لىيم، تورموش ضدىيتلىرى، انسان ارا تۇقنىشۇرۇزىنېڭ بىيان ھىچ كېمىنى بې فرق قالدىرىمەيدى؛ عمر مضمونى، جان قدرى، دنياگە كېلىش و او ندن كېتىش گە تىيگىشلى حياتى حكىمت لر اپسە ادبى اثرنىنېڭ فلسەفى مضمۇنېنى باى اپتەدەدی. «بابىنامە» و «اوتگەن كون لر» صحىفە لرى شۇندەرى او گىتىلدەن خالى اېمس. «اوتگەن كونلر» رومانىدە آرەدن اوتگەن يىللەر سۈرانىدە باقىب، ميرزا كريم قوطىدار: «عمر- آتىلغەن اوچ اېمېش» ۱۵-بېت)، دېيدى؛ اصلىدە عمر مضمونى او ستيده فكىلمەيدىگەن، حيات ماھىيتىنى او يىلب كۈرمە گەن آدم كەم بۇلەدەدی. زىرا، وطن، عشق- محبت، حيات، او لىيم، صداقت، دۈستەلىك، انسان نىنېڭ دنيا قوهشى بىدېعى ايجادنىنېڭ دامىنىت (اساسى)^{۱۴} موضۇعلەرى سەنەلەدەدی. روس ادبىيلىي تو لىستۇنىنېڭ: «اگر انسان فكىلشنى او رىگنگەن بۇلسە، نىمەنى او يىلەشىدىن قطع نظر- او همىشە او لىيم

تۇغريسييده فىكر يورىتەدى^{۱۰} مضمونلى گپى بار. جان قدرىنى، سىيناولى دنيا اوتكىنچى ليگىنى، امتحاننى، اولىمنى اپسىش-اوزلىكىنى انگلەگن عارف انسانگە خاص فضىلت. باىرىنېڭ باشىيگە تورلى كۈرگى لىك لرى ياغىلىب، آمد اوندن يوز اوگىرگەن و دشمنى احمد تىبل آدم لرى ايزىيگە توшиб تعقىب اپتگەن، شاعر اۋز تعبيرى بىلن آيتىگىنده «ايش تدبىرى دن اوتكىن» كون لىنىڭ بىرى ده او: «عالىم ده جان و همىدىن يامانراق نىمە بۇلمىس اپمىش»، دېب يازىدە (۱۰۷ بېت). باىرىنېڭ واقعى تصویرلىرى، اقرارلىرى، حق گوئى ليگى، تىپپىرچىلەلب تورگەن يورەگىنى قوش قوللىب اوقوچى گە توتقىشى اعتبارىدىن دنيا ادبىياتىدەگى هر قىندهى اىجاد كاردىن يوقارى تورەدى. باىر اوزىنى، يورەگىنى، يوزىنى، اعمالىنى، سۆزىنى، عملىنى، كۆزىنى پىرەلمەيدى. اىككىلەنىشى، اندىشەسى، غضبىنى، كونگىل غلغەسى و بېزاوتەلىگىنى آچىق يازىدە. شرعاً قره لىگىنده، كوندەلىك زمان عبادت لرى بىلن معجون استعمالى، آدم نىنېڭ عقل - هوشىنى آله دىيگن چاغىر، مى اىچىش نىنېڭ بىر انسان فطرتى ده جمعلەنىشى مقتەلەدىيگن اىجادى خىلىت اپمىس. باىر بو شرعى حكمى هر كىم دن يخشى بىلەدى. شۇنىڭ اوچون يانىدە گى شرىك لرىنى چاغىرگە هم، معجون گە هم مجبور لەمەيدى؛ نه آرتىقچە دىغىدە، نه دعوت قىلەدى. حال بو كە او اۋزىنىڭ چاغىر مجلس لرى-يو. معجون خۇرلىكىنى هم، تانگلەسى صبوحى قىلىش لرىنى هم بى ملال سر توپىشى ممکن اېدى. گواھ لر اونى تفتىش قىلىش گە، قىلمى قىتىرلەتىب يازىدەياتگەن «واقع»نى كۆزەتىب تورىش گە يورەگى بېتلەمس اېدى. باىر يورەتگۈچى نىنېڭ «سَمِعُ

^{۱۰} گوركى. مكسىم. پارتىتى. "خىزمىت" ۱۹۶۷ بىل، ۱۲۳ بېت.

بَصِيرٌ»^{۱۶}، «كُلٌّ شَيْءٌ قَدَيرٌ»^{۱۷} لیگیگه، برچه ایش لرنی، «كِرَامُ الْكَاتِبِينَ»^{۱۸} ملایکه لر عمل دفتری گه الـ هـقچان یازیب قویگنی گه اینانچی باعث حق سوزلرینی بیته‌دی. بوتون عیبی-یو، گناهینی، بار اپزگولیک و آدمی لیگینی، برچه توبه-یو تصرع لرینی آچیق بیان اپته‌دی. توغریسی، قیاس نینگ ایککینچی اپگه سی مولانا عبدالله قادری نینگ اوژ قولی بیلن یازگن بونده‌ی تاریخی اقرارنامه‌لری، کونده‌لیک‌لری یا که اوژ طبیعتی گه عاید اعتراف‌لری یوق حسابی. ادیب‌نینگ «سود(محکمه)^{۱۹} ده گی نطقی» زمانداش لری نینگ خاطره‌لری، حبیب الله قادری نینگ «آتم حقيده»، مسعود الله يفنينگ «اوتنگن لر يادى» كتاب‌لریده بو خصوصده‌گی آیريم معلومات‌لر اوچره‌یدی، خلاص. بيراق تصوري‌ميژچه، بابر بیلن قادری نینگ پوئيتیک تفكر طرز‌يده، ادبی ايستيتیک توشونجه‌لری، آدمی لیک و بارليقنى كوريشىدە قنده‌ی دير يقين لیک بار. «اوتنگن كونلر» ده يازووچى: «درحقیقت، بىزنىنگ قوشىمېزغە يۈلۈرس چىقسە، بىز قتىق قۇرقەمىز، چونكە

^{۱۶}- اوشبو سوزلر شورا سوره‌سى نینگ ۱۱-آیتى نینگ سۈنگى بولگى دير. آيت نینگ توليق متنى و ترجمه‌سى قوييده‌گى دن عبارت: «فَاطِرُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنفُسِكُمْ أَزْوَاجًا وَمِنَ الْأَنْعَامِ أَزْوَاجًا يَدْرُؤُكُمْ فِيهِ لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ» (ترجمه‌سى: الله تعالى يېرأسمان نینگ يەنۋەتتىپسى دير. سىزانسانلى اوچون اوزلرینگىزىن عىاللارنى جىفت قىلىپ يەرەتدى. حيوان لرنى جىختجىفت قىلىپ (ابر-كاۋوغاجى) يەرەتدى و شو رىيچە بیلن سىزلىنى ھمدە سان- سناقىسىزمخلوقلارنى يەرەتدى. اونگە اوخشىش ھم او اوخشىشى ھم يوق او اپشىتووجى و كۈرۈوجى دير).

^{۱۷}- آل عمران سوره‌سى نینگ ۱۸۹-آيەسى. آيت نینگ توليق متنى و معناسى قوييده گىچە دير. «وَلَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ» (ترجمه‌سى: آسمان و يېر الله نینگ ملكى دىروحىمدارلىگى اپسە قىط الله نینگ اختيارىدە دير، الله ھمە نرسە گە قادر)

^{۱۸}- معناسى: «انسان نینگ يخشى-يامان عمللىرىنى یازىب تورووجى فرشته لر»

بیزنى اولیم کوتەدى، انسان اوچون دنیاده اولیمدىن قورقونچ نرسە يۈق» (۳۲۰-بېت)، دېيىدى. ادیب كېلگوسى واقعەلرنى اوچووجى گە آلدیندىن سېزدیرىش نىنگ مخصوص ادبى اصولىنى قوللۇم مى ياكە ايچگى بىر توغۇ دعوتى بىلن مى، هر توگول، كوموش اخىرگى مكتوبىدە آنهسى گە: «منىم بۇلسە نىمە اوچون دىر يورە گىمەدە بىر قورقۇو بار...»، دېب يازەدى (۳۶۳-بېت). واقعەل رواجىدىن قورقۇو سرى آچىلەدى، زهرلىنگن كوموش جام گە اوچقىب قوسىر اپدى. عىبدار زىنب يوسف حاجى اوپىدىن ھىدەلەدى، اكەلرى اونى كىشىنلىپ قويىشەدى. چىرگىنى قاضى و طبىبلىر تامانىدىن تصدىقلەنگچ، جنایتى اوچون جزالىش حكمى اونىنگ اوستىدىن ھۇتىلەدى. زهرلىنىش حادىھىسى پادشاھ باپر حياتىدە هم يوز بېرەدى. ھندوستان لىكلىرى قولىدىن زھرلى آش يېڭىچ، اونىنگ كۇنگلى بې حضور بۇلەدى. بۇ تۈغريدە: «آبخانەغە بارگونچە يۈلەدە بىر نوبت قوسە يازدىم. ينه بىر نوبت قوسە يازدىم. آبخانەغە بارىپ، قلىن قوسىتوم. ھرگز آشدىن سۇنگ قوسىمسا اپدىم، بلکە ايچگىنەدە هم قوسىمسا اپدىم» (۲۸۱-بېت)، دېب يازەدى او. عىبدارلىر جنایتى گە يەرەشە جزا آلهدى: بىرىنىنگ تېرىكىلەيىن شىلىينەدى: ينه بىر عىبدار فىل نىنگ اياق لرى آستى گە تىشلىنەدى (۲۸۲-بېت).

بىر اولىمدىن قالگان باپر گويا آنەدە قىيەتە توغىلىگەن دېك بۇلەدى. «تېنگرى مېنگە باشىن جان بېرىدى»، دېب شىركانە اپتىدى او، جان حلقوم گە كېلىپ كېتىگەن بوندەمى وضعىت لىردا انسان اوچون جانى عزيز كۈرىنەدى. شوندە عمر مضمۇنى، تېرىكىلىك نعمتى اوستىدە اۋىلەيدى. باپر اقراراً يازەدى: «جان مونداق عزيز نىمە اپمىش، مونچە بىلىمسا اپدىم، اول مصروع بار كىم: كىم اولر حالتقە اپتسە، اول بىلۇر جان

قدرييني...» (۲۸۲-بېت). اصلیده انسان حياتى اجتماعى-معنوی، روحى - مادى و باشقە ضدىت ھمده مركبلىك لر اوستى گە قوريلەدى، اوزىنى و اوپلىگىنى انكلەگن لر فرصتى غنيمت بىلەپ، آخرت كونى اوچون آذوقە جملەيدى، سوال-جواب گە حاضرلىك كۈرەدى. چونكە باپر تعبيريچە، «ھر كيم كە حيات مجلسىغە كىرىپيتور، عاقبت اجل پىمانەسىدین اىچكوسىدور و ھر كىشى كىم تىرىكلىك منزلىغە كېتىپيتور، آخر دنيا غمخانەسىدین كېچكوسىدور» (۲۸۹-بېت).

تىرىكلىك و اوپلىم گە عايد «حيات مجلسىغە» كېلىپ. كېتىشنىڭ حكمتانە افادە جودە تىغىز و قوشىلىنتىرىش اصولى اساسى گە قورىلگەن. شو گپ دوامىدىن باپر برچە گە مشھور «...دھر ارا قالدى فلاندىن يخشىلىغ» مصروع لرگە ماسلب جودە مهم و مردانە حياتى بىر گپنى يازەدى: «يامان آت بىلە تىرىكلىندىن، يخشى آت بىلە اوڭان يخشى راق». بوندە «يخشى-يامان»، «تىرىلگەن- اوڭان» تضادلىرى افادە تأثيرىنى آشىرەدى. «اوڭان كون لر» دە اوزىنىڭ حياتى مضمۇنىنى اوپىلە ياتگەن يوسفبېك حاجى دېيدى كە: «مېن كۆپ عمرنى شو يورتنيڭ تىنچلىغى و فقارانىنىڭ آسايشى اوچون صرف قىلىپ، اوزىم گە عذابدىن باشقە هىچ بىر قناعت حاصل قىلە آلمەدىم... بابالرنىنىڭ مقدس گۆدەسى مدفون توركستانىمېزى اياق آستى قىلىشىغە حاضرلەنۇن بىز ايتلر يەرەتگۈچى نىنگ قەرى گە البتە يۈلىقمىز!

تېمور كورەگان كېيىدە ئەتكەنلىك، ميرزا باپر كېيىدە ئەتكەنلىك، فارابى، اولوغبېك و على سينا كېيىدە ئەتكەنلىك، اونگان و نشو-نما قىلغۇن لرى بىر اولكەنى ھلاكت چوقورىغە قەھب سودرا غۇوچى البتە تنگى نىنگ قەھرىغە سزاواردىر» (۲۹۴-۲۹۵-بېتلر). حاجى بېش كونلىك عمرىدە «دنيا ماجىرالىدىن اېتك

سیلکیب توشه آخیرت تدارکی»^{۱۹}نى كوریش گە اۋزىدە رغبت و ضرورت سېزەدى. درواقۇ، عبدالله قادرى تىرييک محلى ده اۋز وطنى و ملتى گە بولگەن سېۋىسى، حق گپى، اپزگۇ عملى و بىبها اثرلىرى عوضى گە حاجى گە اوخشب، اۋزىگە عذاب. عقوبىت لر، تهمت و بەھتان لر آرتتىرييپ آلدى. اما اديب نىنڭ فوق العاده جسارت اپگەسى اپكىنى ھم، بو مردانە فضىلىت قەھرمان لرى طبىعتى گە كوچگىنى ھم بار گپ. شو اورىيندە اوج دشمنى بىلەن بىر اۋزى آليشىگەن آتەبېكىنى ياخ دار آستىدە اولىم گە تىك قره گەن انورنىنگ اوتتىكىر كۈزلىرىنى اپسلۇش اورىنىلى، البتە. «حقىقت، آچىب سۆزلىشىدە دىر» حكىمتى حياتى دستورى بولگەن اديب «محكىمەدە گى نطقى دە» اوشە مستبد دۆرنىنگ «عادل محكىمەسى گە» قره تە: «مېن توغرى ليك آرقەسىدە باش كېتىسە، «ايچ» دېيدىگەن يىيگىت اېمسى من... كۈنگلىدە شىمى غباراتى، تېسکرىچىلىك مقصىدى بولمەن سادە، گۇل، وجدانلىك بىر يىيگىت گە بو قدر خوارلىكىدىن اولىم بىلەن تىسىقراق دىر. بىر نېچە شخص لرنىنگ آرزوسيچە، معنوى اولىم بىلەن اولدىرىيلدىم. اپندى جسمانى اولىم مېنگە قۇرقىنج اېمسى دىر^{۲۰}، دېب آيتەدى. كېينىگى حفظ محلى دە: «مېنگە قۇيىلگەن عىب لرنى باشىدەن- اياق رد اپتەمن. حقىقت يۈلەدە هەرنىدە، جزادەن، قىناقدەن قۇرقىمەيمەن. اگر آتماقچى بولسىھەلىرىنگ، كۈركەگىيەنلىك كېرىپ تورەمن...^{۲۱}، دېب مردانە سۆزلىھىدى. خوددى شوندەي مردانە توپقا، حقانىت، فوق العادە جسارت، اولكەن شجاعت باپر عمرى گە، «بابىنامە» متنى گە نور

^{۱۹}-عبدالله قادرى. محكىمە دە گى نطق. «اۋزىستان ادبىاتى و صنعتى» گزىنەسى. ۱۹۹۴-يىيل، عىبىت.

^{۲۰}-قادرى نى قۇمىسب. تارىخ: عبدالله قادرى نامىدەگى خلق ميراثى نشرىياتى. ۱۹۹۴-يىيل، عىبىت.

بغیشلەیدی. اونینگ فاتح لیگی، اپل آبادچیلیگی، بغیری کېنگ لیگی دۆست و دشمن لری گە کۈرسەت گن مروتى، اینیقسە، فرزندى دن جانى نى ھم آيە مەگنى اوzac ماضى نينگ اوچمس حقىقتى. اوغلۇ ھمايون نينگ دردى گە حكمى حاذق لردن «يخشى نىمرسەلرنى تصديق قىلماق كېرەك» دېب تشخيص قوئىشەدی. باير «ھمايون نينگ مېندىن اۋزگە يخشىراق نىمرسەسى يوقق»، فكىرگە كېلەدى و اوچ مرتە اوغلۇ نينگ تېگەرسىدە آيلەنیب آيتەدى كە: «مېن كۇرتىدىم هر نې دردىنگ بار». اوشل زمان مېن آغىر بۇلدىم، اول يېنگىل بۇلدى. اول صحت بۇلىپ قۇپتى. مېن ناهوش بۇلوب يېقىلىدیم» (۳۵۵-بېت). بوندەي وضعىتە حق بىلەن اولىاء صفت انسان آرهسىدە گى پرده لر كۇترىلەدى. تازە يورە كلى آته نينگ چىن دعاسى تنگرى حضورى گە اوچ باردى و اجابت بۇلەدى. باير اولىيمنى مردانە بۇينىگە آلهەدى. باير نشىدە افادە يۈسىنىنی جودە قىسىقە. كم سۇزگە كۇپ معنا يوكىلەدى.

اعجاز مقامى

كم سۇزدە كۇپ فكىر بىيانى ممتاز پۇئىتىكەدە «اعجاز دېيلەدى». «بابىنامە». شاعر نينگ نشى، پادشاھنینگ نظرى؛ اوندە انسان عمرى، تارىخ واقعى لىگى، جغرافىيائى معلوماتلار يېل - يېلكەمى قورىقدەن - قورىق بىيان قىلىنەمەيدى. دېيلىك: «كۈنگىللەر گل يىنگلىغ چىلىپ، كۈزلەر چراڭ دېك يارودى» (۳۵۴-بېت) كېيى قىسىقە، اوخشەتىلىشى و توركى افادە باير اسلوبى گە گىنه

خاص دیر. بابرنینگ نشري تأثیرلى، آهنگلى، شعرلى، مهابتلى، سجعلى، تواضعلى، لطافتلى، اوخشهتىشلى؛ اوندە توصيف بىلەن تصویر اوېغۇنلۇشەدى. آرهـآرهـدە لىرىك پەفاس (غىايى پاتوس)^{۲۲} بېزەتىلگەن، عىنى دىمەن تراڭىزم (ترازىدى)^{۲۳} سوغارىلگەن «بابىنامە» اوزبەك ممتاز نشري نىنگ فصاحت و بلاعث نمودنەسى، اعجاز مقامىدە گى بى تکرار اثر. سۈزى كم، معناسى اوكتىم؛ فكر و توشۇنچەلر تۈقىنشەدى، سۈزگە سۈز اورىنەدى، سۈزىدن سۈز اۋنېب چىقەدى. اوقيمىز: «نه اوچون كىيم، الر اسرو قلىن، بىز كۆپ آواز، اوزگە بو قوى ليك بىلە الر اركتە و بو ضعيفلىق بىلە بىز تاشقۇرغاندە» (۱۰۱-بېت). اوز ارا قرمەـقرشى قطب تورگەن «الـبـيـزـ»، «قـلـىـنـ». كـۆـپـ آـزـ، «قـوىـ لـىـكــضـعـيـفـلـىـقـ»، «ارـكـ تـاشـقـورـغانـ» كـبـىـ جـفـتـ وـضـدـ سـوقـزـلـرـ آـرـهـسـيـدـ بـيرـ دـنـياـ توـشـۇـنـچـەـلـرـ جـمـعـ لـنـهـدـىـ. باـشـقـەـ بـيرـ مـثالـ: «ولـاـيـتـ آـرـهـسـىـ، تـانـگـ يـاـوـوـقـ وـمـقـصـدـ يـيـرـاقـ» (۱۵-بېت).

قرشىلىنتىريش دن افادە ئىقلەشىب گۈزلەشەدى. باـشـقـەـ بـيرـ صـحـيـفـەـ گـەـ نـظـرـ سـالـهـمـىـزـ. باـيرـ الغـاوـىـ دـالـغاـولـىـ كـونـ لـرـنـىـنـگـ بـيرـيـدـ بـنـدـەـ عـلـىـ دـېـگـنـ شـېـرىـگـىـنـىـ كـوتـكـنـدـەـ كـونـ جـۆـزـىـلـەـدىـ، ثـانـىـهـ لـرـ اـيـمـىـلـەـيـدىـ؛ وقتـ يـورـمـەـيـدىـ، گـوـيـاـ توـخـتـبـ قـالـهـدـىـ: «صـبـحـ اـوـزـلـبـ كـېـلـدـوـرـ، بوـ هـىـچـ كـېـلـمـەـيـدـوـرـ» (۱۰۵-بېت).

بوندەسى بىان طرزى فقط حالت افادەسى، معلومات بېرىش جريانىدە اېمسى بلکە

^{۲۲}لىرىك پەفاس: «بو تىقىدماچىي كۈرستەدىگەن ادبى طايىھە دير، لىرىك پەفاس نىنگ اساسى وظيفەسى اوقووجىدىن حىسى جواب تايىشى، اونى قەھرمانلىرىگە ھەمەر بولىشى، صىميمى لىرىك پەفاس مؤلف اوچون خىرە بولگەن حسـتـيـغـولـرـنىـ يـرـهـتـدـىـ، اوندە بىلدىرىلگەن فكىرىنى كـوـچـتـىـرـەـدىـ(). انگلەس تىلى (pathos) دېسىلەدى، عىين اوшибو كـلمـەـ نـىـنـگـ تـالـفـظـلىـ درـىـ تـىـلـىـدـەـ پـاتـوـسـ دـىـبـ اـيـشـلـەـتـىـلـەـدىـ(.khodshokofa.com/fa)

^{۲۳}tragizm

تورلی تاریخی واقعه لر تفصیلاتی يا که تاریخی شخص لر طبیعتی ياریتیلگن صحيفه لر هم تپز- تپز اوچرهیدی. «بابرnamه» ده واقعی لیک، فکر و تویغوناوارین تفصیلات و آرتیقچه لغولسیز يازبله دی. توغریسی، کېنگ قمراولی، ادبی- تاریخی نثرنینگ عمومی اسلوبیده يازبللگن «بابرnamه» دېک معظم و بی تکرار اثر اوزیدن کېینگی تورلی ژانرده گی اۇنلاب - يوزلاب بدیعی اثرلر اوچون تھینچ، ایلدیز و منبع بولیب خدمت قىلگنی عینی حقیقت دیر.

سۋؤزىنگ اعجاز مرتبه سی عبدالله قادری نشري پوئيتىكەسی گە، قەرمان لرى نطقى گە هم خاص. آته بېكىنى ایككىنچى مرتە اوپىنتىريش ھوسىدە يورگن اوزبېك آيىم بير كونى حسن على بىلەن گپ تله شىب آيتەدى كە: «سېن دېک سقالى اوزون، عقلى قىسقە دن كېنگىش سۈرەب اوپورغۇن مىن هم احمق!» (۱۶۳ بېت). شاكربېك نينگ آته بېككە اپورىلىش صحنه سی آستانە سىدە استا عليم: «يامان نينگ جزاسى دن يخشى نىنگ حكايە سی افادە لىك»، دېک ساماعلىكە حاضرلەدى (۲۵۴- بېت). بوندەي نطق ده «سېن»- «مېن»، «اوزون»- «قىسقە»، «يخشى» بىلەن «يامان»، «جنازە» بىلەن «حكايە» سۈزلىرى ضدلەندى. يوسف بېك حاجى بير يېغىلىشىدە: «بو سقال شو اپل قىغۇسىدە آقردى. بو كۈنگىل شو منفت پرسىتلر تأثىريدە قارهيدى» (۳۱۸- بېت)، دېگن گپ لرى سېمەنتىك (معنایي) قرشى لىك^{۲۴} دير. يوسف بېك حاجى نىنگ اۋزى نفسى گە نظرى، ملامتى و اعترافىدە گى سقالى نىنگ آقريشى ياكە كۈنگلى نىنگ قاره بىشى تصورنى تازە بير انسان عمرى نىنگ يۈللەيدى. اصلىدە

وضعیت، خصوصیت‌نینگ کانترسـتلی (قرمهـقرشی)^{۲۰}. قیاسی تصویرینی رومان نینگ دستلبکی صحیفه لریده یعنی کاروانسـای ده آته بیک توشـگن حجره یا که آته بیک بیلن حامد خصوصیتی بیانیده باق کورینه دی، دبـب بو بدیع صنعتدن رومان ده جوده کوبـب و اوـرینلی فایده لنه دی. بعضـاً کونداشـلرـنینگ معنویتی، سوـیه سـی هـر جـهـتـدـن تقـالـلـنـهـدـی. اوـز مـقـصـدـی یـوـلـیدـهـ ینـگـی قـهـرـمـانـلـرـنـیـ صـحـنـهـ گـهـ آـلـیـبـ چـیـقـیـشـ جـرـیـانـیـ رـومـانـ آـخـرـلـبـ قـالـگـنـیـ دـهـ هـمـ دـوـامـ اـپـتـهـدـیـ. اـدـیـبـ رـومـانـ نـینـگـ «خـوـشـروـیـ بـیـ بـیـ وـ زـینـبـ» فـصـلـیـدـهـ گـیـ: «خـوـشـروـیـ اوـزـونـ بـوـیـلـیـ، قـاتـمـهـ رـاقـ وـ رـزـچـهـ تـنـ لـیـکـ اـبـدـیـ. زـینـبـ قـیـسـقـهـ بـوـیـ، گـوـشـتـدارـ وـ آـقـ تـنـ لـیـ اـبـدـیـ. خـوـشـروـیـ نـینـگـ حرـکـتـیـ یـبـنـگـیـلـ وـ لـفـظـیـ تـبـزـ اـبـدـیـ، زـینـبـ لـفـاظـ وـ اـوـنـتـهـ سـوـزـغـهـ آـرـنـگـ بـیـرـتـهـ جـوـابـ قـیـتـرـهـ دـیـرـغـنـ اـبـدـیـ» (۳۵۳ بـیـتـ)، دـبـگـنـ آـپـهـ سـینـگـیـلـلـرـ طـبـیـعـتـیـ نـینـگـ قـیـاسـیـ دـنـ تـصـورـ تـوـلـیـشـهـ دـیـ.

اعجاز مقامیده گی بوندهـی مـثـالـلـرـدـهـ بـاـبـرـ مـیـرـزاـ هـمـ، عـبـدـالـلـهـ قادرـیـ هـمـ چـینـ معـناـدـهـ گـیـ اوـزـ اـبـلـیـ وـ تـیـلـیـ نـینـگـ بـیـلـیـمـدـانـیـ، اوـزـ دـورـیـ اـدـبـیـ تـیـلـیـ نـینـگـ بـنـیـادـکـارـیـ هـمـدـهـ اوـزـبـکـ تـیـلـیـ نـینـگـ بـرـچـهـ اـمـکـانـیـتـ لـرـیدـنـ تـوـلـهـ فـایـدـهـ لـنـگـنـ اـدـبـیـ شـخـصـ لـرـ صـفـتـیـدـهـ کـورـینـهـ دـیـ. بوـ اـیـکـکـیـ مـعـظـمـ اـدـبـیـ سـیـمـاـ تـوـرـکـیـ- اوـزـبـکـ اـدـبـیـ تـیـلـیـ نـینـگـ اـفـادـهـ صـلـاحـیـتـیـ وـ قـمـراـونـیـ اوـزـلـرـیـ نـینـگـ عملـیـ خـذـمـتـلـرـیـ بـیـلنـ اـثـبـاتـلـهـ دـیـ، شـوـنـینـگـدـبـکـ، ذـکـاـ تـیـلـشـنـاسـ صـفـتـیـدـهـ بـعـضـاـ نـظرـیـ قـرـهـشـ لـرـنـیـ هـمـ بـیـانـ قـیـلـیـشـدـیـ.

^{۲۰} Contrastli-qiyosli

ایککی تیلچی

عبدالله قادری اوزى نینگ بې تکرار بدیعی اثرلری بیلن اوزبېك ادبى تیلى نینگ بايليگى نى اثبات اپتى؛ اۇرنى كېلگىنده شېوه سۈزىلدن اونوملى فايىدە لندى. ادبى خلق تىلیدە قوللنه دىيگن «چىپ» سۆزى اوچون «غاو، بىرىكەدە معناسىيە»، باشقە بىر صحىفەدە گى دىالوگ دە كېلگن «اپشىك» سۆزىنى «فرغانەدە حويلى اپشىك دېيدىلر» دېب اىضا حلەيدى. حامد جنت آپەگە ... گىزىدىن چىقىب بىر چهارك اپت كېلتىريپ، شۇرما قىلىپ بېرسنگىز» دېيدى.

يازووجى «بىر چارك نى» «اوچ يېرىم- تورت قداق چمهسى تاش دير» دېب اىضا حلەيدى. بوگونگى اوقووجى اوچون بىر قداق نینگ ۴۰۹،۵۱۲ گرم گە تېنگ آغىرلىك اولچاو بىرلىگى اپكىننى اپسلەتىش گە ضرورت بار. باشقە اپپىزىدە (حادىھەدە)^{۲۶} اوzac أىرىلىق دن كېيىن قىيە اوچرهشىگەن كوموش آتە بېككە «سىز اپندى قىرچىللەسىز!» دېب آيتەدى. اديب «قىرچىللەش» سۆزى گە: «قىرچىللەش- عادت دە قارگە آيتىلەدى. مثلا، قىيىق ساۋوقدە ياقۇن قار

قىرچىللەدىر. شوندن آلىپ، عىنى يېتىلگەن يېگىتلىنى قىرچىللەمە يېگىت، دېيدىلر» طرزىدە رومان نینگ اساسى كانتېكىستى (متنى)^{۲۷} دن تىشىرىدە اىضاھ يازدى. «محرابدىن چىان» دە خدايارخان اوز اوردەسىدە گى مىزىلارگە عربى سۈزىلنى كۆپ قوللەگنى اوچون «اپنە لرىينغ عربقە تېككىن مى؟» دېب تىنبىه بېرەدى. يازووجى «اپنە لرىينغ» سۆزى گە تۇختەلىپ: «اپنە لرىينگ سۆزىدە گى» «ng

^{۲۶} epizod kontekst^{۲۷}

حروفینی «نیغى» روشیده قَلِين سُوْزَلَه يدیر. بوگونگى فرغانه اۋزبېك لرده ھم (أينيقسە قىشلاق لرده) يومشاق «ng» اورنى گە قَلِين «نیغى» ايشلەتىلىشى كۆپ اپشىتىلەدير. حاضرگى اصلاح قىلينگن حرف لريمىزدە بو قَلِين «نیغى» نينگ مخصوص شكلى يوق دير. يازگن «ن-غ» حرف لريدىن بىر تاواوش يسلسە ھم، بيراق اوقوغىنده ھر كيم بونى مخرجىدىن چىقىرالمس، ينگلىش اوقولور. بو قَلِين «نیغى» اوزبېكچە بىر نېچتە سُوْزَدَه گىنه ايشلەتىلمە گە كۆپ سُوْزَدَه استعمال قىلينگنى اوچون مېنیمچە علیحدە بىر شكل قبول قىلىش احتياجى حس اپتىلەدى. مثلاً مشھورلى: «زنغ، پنغ، لنغ، درنغ، قلنغى- قسنغى، درغ، تۇغىز، شىنگى، تۇغىلەماق، تۇنخ، تۇنفوچ و انغىز، تىينغ» باشقەلر... اپسىكى «نينگ» «ng» روشیده اصلاح قىلينگن. بو يوغان «نیغى» ھم «غ» حرفى نينگ اوستى گە نقطە قۇيولىپ يازىلسە مىيگىن....^{۲۸}، دېيە اىضاح يازىدى و ايمەنib، تکلىفنى بېرىدى. اديب اوزبېك تىلى نينگ طبىعى خصوصىتلىرىنى، جمیع كە فضىلتلىرىنى قدرلىش اوستىدە باش قاتىرگەن؛ شونىنگ اوچون ھم تىلە گى بوندە ھم معمالى فونتىك حادىنە گە مخصوص تۈختە لەدى.

باير اوزى نينگ مشھور:

«ياد اپتمس اپمىش كىشىنى مىنتتە كىشى،
شاد اپتمس اپمىش كۈنگۈلنى غربتتە كىشى.

^{۲۸} عبدالله قادرى. اوتكىن كون لر. محراب دن چيان. تاريخ: غفور غلام نامىدە گى ادبىيات و صنعت نشر ياتى. ۳۰ بىت.

کونگلوم بو غریبیلیقته شاد او لمه دی هیچ،

غربته سپونمس امیش، البه، کیشی^{۲۹}

رباعی سیدن کبین تورکی تیل نینگ تاوش خصوصیتی گه دایر ملاحظه یازه دی: «سونگره معلوم بولدی کیم، تورک لفظیده محل اقتضاسی بیله «ت» و «د» ینه «غ» و «ق» و «ک» بیر-بیرلری بیله مبدل بولرلر امیش» (۹۰-بیت). اونی گه قرهب «ت» بیلن «د» اونداشی نینگ، «غ»، «ق» و «ک» تاوش لری نینگ اونی المھشیب کپلیشی نی، اولرنی افز ارا ماسلشوو چنلیک طبیعتی نی تو شونتیره دی. با بر نینگ ۲۸ ته حرفدن ترکیب تا پگن علیحده الفبا. «خط بابری» گه ترتیب ببرگنی، شو خطده فرزندلری گه مکتوب لر، حتی زمانه سی نینگ خطاطلری گه «مصحف» نی کوچیرتیریب مکه مکرمه گه یوبارگنی معلوم^{۳۰}. با بر «بابر نامه» ده جای نام لری، تورلی تاریخی شخص لر، مملکت، شهر و قیشلاقلنینگ توصیفی، طرفه عرف. عادت، اودوم لر، حیوانات و نباتات عالمی مناسبتی بیلن کوپ سوزلرگه ایصالح یازه دی. مثلا: «ینه هند اپلی عددنی هم خوب تعیین قیلیت تورلر: یوز مینگنی «لک» دېرلر، یوز لکنی «کرور» دېرلر. یوز کروزی «آرب» دېرلر. یوز

^{۲۹} رباعی «بابر نامه» ترکیبیده عینی شکله دی. اما شو کونگجه با سیلگن با بر نینگ شعری مجموعه لریده رباعی نینگ با بر شناس لر اعتبار ببریب، اینیق لیک کیرتیشی لازم بولگن و بیته سوزنینگ اونن المش گن قوییده گی نسخه سی هم کنگ عامله لش گن.

«یاد اپتمس امیش کیشی نی غربته کیشی،
شاد اپتمس امیش کونگلونی محنته کیشی.
کونگلوم بو غریبیلیقته شاد او لمه دی هیچ،
غربته سپونمس امیش، البه، کیشی^{۳۱}

^{۳۰} اوكتم سلطان اوف. «خطی بابری». «ماضی دن صدا» ژورنالی، ۲۰۳-بیل، ۴-۲-سیان، ۹۶۰-بیتلر.

ارب‌نی «کَرْبَ»، یوز کَرْبَنی «نَيْلَ»، یوز نَيْلَنی «پَدَمَ»، یوز پَدَمَنی «سَانَگَ». بو عَدَدِ لَرْنِینَگْ تعینی هندوستان مالی نَيْنَگْ کَوْپَلِیگْ نَيْنَگْ دَلِیلِی دُورْ (۲۶۶-بَبْت). تِيلِش-نَا سَلَرْ فَكَرِيچَه، باَبَر اِيكَكِي یوزَنْ آرتِيقْ سَوْزْ اِتَمَالَوْزِي گَه آنيقلِيكْ كِيرِيتَه دَه.

باَبَر اوَغْلِي هَمَايُونْ گَه يازَگَنْ جَواب مَكتَوبِيَدَه نَبَرْهَسَى اَسَمِي نَيْنَگْ معناَسِي گَه، خَطِيَّه يَوْلَ قَوْيِيَّنْ اَمَلا خَطَالِرْگَچَه اعتَبار بَبرَهَدَى. اِنَّگْ اَسَاسِي سَى اَسَلَوبِي گَه نَسْبَتَاً: «بُونَدِينْ نَرِي بَيْ تَكْلِف و رَوْشَن و پَاك الفَاظ بَيْلَه بَيْتِي: هَم سَنَگَه تَشْويش آَزَرَاق بَولُور و هَم اَوقَوْغُوْچِيَّه» (۲۲۱-بَبْت)، دَبَب اَوْزِي قَوْلَلَه گَنْ اَصَولَلَرَدَنْ قَيمَتَلَى اوَغِيَّت بَبرَهَدَى. بُونَدِهِي مَلاحِظَه لَرْ بَرَچَه دور فَرَزَنَدَلَرِي اوَچُون آَتَه لَر آَيِتَنَگْ عمرِبَاقِي نَصِيحَتَدِير. باَبَر بَيْلَنْ عَبْدَالله قَادِري نَيْنَگْ اَثَر، بَيْتِيَكْ، مَكتَوب، اَنشَاءِنِي اَنيِقْ و تَيْنِيقْ يازِيش خَصَوصِيَّه گَي فَكَرِلَرِي اَوْزِي اَويغُونْ. قَادِري فَكَرِيچَه، يازَگَنْ لَرِيَّه «يازَوْوَچِيَّنِينَگْ اَوْزِي گَينَه توْشُونِيب باَشَقَه لَرْنِينَگْ توْشُونِمسِ لِيَگِي كَتَه عَيِّب»، «فَكَرْنِينَگْ اَفادَه سَى خَدمَتِي گَه يَرَهْمَه گَنْ سَوْزْ و جَملَه لَرَگَه يازَوَوَده اَصَلَأً اوَرِينْ بَبرَمَس لَيَك لَازَم». ياش يازَوَوَچِيلَر اَوْز اَثَرَلَرِيَّه بِيرَاوِنِينَگ سَوْنَگ سَوْز ياكَه سَوْز باَشِي سَى بَيْلَنْ طَومَار تَقْقَنْ دَن ياكَه نَشَريَات مَحرَر لَرِيَّگه آَرتِيقَّه اِيش قالَدِيرَنْ دَن كَفَرَه اَفَز لَرِيَّدَه ثَابَت تَورِيَّب، «بَير سَاعَتَدَه اِبَمَس اَون سَاعَتَدَه يازِيش لَرِي» و يازَگَنْ لَرِينِي «بَير قَيَّتَه اِبَمَس، اَون قَيَّتَه تَوزَه تَيِّش لَرِي كِيشِي نَيْنَگ يارَدَمِي گَه تَبَرْمُولِيشِي گَه قَرَه گَنَدَه هَم فَايِدَه لَيَك، هَم

امیدلیکدیر»^{۳۱}. نظریمده، هر ایککی علامه-گپنل (نابغه)^{۳۲} ادیب‌نینگ اثرلری، یازیش ملکه‌سی و تجرسیدن اوتگن ادبی-نظری اوگیت‌لری برچه دَورنینگ یاش ایجاد‌کارلری اوچون معظم دارالفنون سیاق‌لری اوزنینی باشدی.

گل و چاغیر

گل‌لی صحنه‌لر: عبدالله قادری‌نی قرداش لری «گل شیداسی اپدی» دېب اپسگه آلیشه‌دی، ادیب افز قهرمان لرینی بعضاً گل گه تقاسله‌یدی ياكه اولردن آیریم‌لری گل پروشی بیلن مشغول بؤله‌دی. يازووچی کوموش بی بی نینگ پريشان حالی اوچون: «بیر نرسه توغریسیده اویلرمیدی ياكه باش آغريغيىسى كوجليك‌میدى، هر حالده نماز شام گل كېي يايپيق اپدی» (۳۰-۳۱-بېت)، ايضاح بېره‌دی. کوموش تورموش گه اوژه‌تىلەديگن صحنه‌گه نظر تىشلەيمىز. بو بىغىن نى ھم يازووچى «قىزلر مجلسى-گللر، لاله‌لر، طوطى لر، قمرى لر مجلسى!» (۵۴-بېت)، طرزىدە «گللر» بیلن بېره‌يدى. بوندەي گۈزى منظرە گه اوچره گن آدم «گل تىنىشىدە بىرار قرارگە كېلالمەي» ھمه‌گە كولگى بۇلىشى ممكىن. اما دۆرە گە کوموش بى بى كىرىپ كېلگىچ، اگر گل نى گل دن اجرەتىب تىنىش گە ضرورت بېلسە، اپندى آدم متىدد بۇلمەيدى اىكلى لەنىب اپسنىكىرەمەيدى. چونكە «کوموش بى بى لاله‌لر اىچىدە گى بىر گل و يولدوزلار آرەسىدەغى بىر آى اپدی» (۵۵-بېت)، دېب گل و آى گە قىاسله‌يدى. دَلى-غولى اۋزبېك آيىم کوموش نى

^{۳۱} عبدالله قادری. «دیاربکر». تاریخ: «بىنگى عصر اولادى» نشریاتى. ۲۰۷ بىبل، ۲۳۰ بېت.

بیرینچی بار کوئنگنیده گاه اوپکه له نیب، گاه اپرگه له نیب: «اپندی کورس میلتیق نینگ اوقی دېک، پوشتی (گلابی رنگلی گل) گل نینگ توقی دېک کېلینیم بار اپکن....» (۳۲۵-بېت)، دېیه شاعر لنه دی و کونگیل قووانچىنى اظهار قىله دى. رومان انتهاسى گە يقين آته بېک توش کوئرەدى. ادیب اونینگ شۇنى ھم گل و گلزار تامان بورەدى. آته بېک «توش کوئر اپدی: چمن ده گللىر آچىلغۇن اپمیش... بو گلشن اونینگ اۋزىنيكى اپمیش... اول رنگارنگ چېچك لردن کۆزىنى آلامس اپمیش» (۳۶۸-بېت). عبدالله قادری گل شیداسى اپدی: بو فضیلت اونینگ قەھرمان لرى گە كۈچگەن. رعنا تصویرى اوچۇن «رعنَا گل نینگ سووی» گە ضرورت سېزگىنى ھم بېجىز اپمس. لطيف گللىر شاعر کۈنگلىنى، انسان نى اۋزىگە مفتون قىليشى ممکن. اينىقسە حياتى نینگ بىرار کۈننەي خاطر جمع اوتکزىمە گن، «ايىكى رمضان عيدىنى پىاپى بىر يېرده» اوقىمە گن باپرىنىڭ كۈنگلى چمن زار و طبىعى گللىر گۈزللىيگى دن آرام تاپەدى. گللىرنىڭ نوع لرى بىلەن قىزىقەدى. كاپلەدە لالە گللى نىنگ اۋتىز تۇرتتە تورى بارلىگىنى انىقلاشتىرەدى. «بابىنامە» دە: «ينە دە هندوستان دە طورى گللىر باردۇر» جملە سىدين كېن «جاسوون»، «كىنير»، «كىورە»، «ياسَمن» كېيى بىر قىنچە گللىرنىڭ شىكلى، رنگى، تنهسى، ايلدىزى و هيدى گچە تعرىف لەيدى (۲۶۴-بېت). بابر هند يېرىدە آگرە گە سوو كېلتىريپ، آباد قىلگىنىنى شوندەي يازەدى: «ھر گۈشە دە مقبول چمن لر، ھر چمندە موجە گل و نسترن لر مرتب و مكمل بۇلدى» (۲۷۵-بېت). باشقە بىر اۋرىنەدە يازەدى: « طرح بىلەن چمن لر قىلىپ، چمن لر اطرافىدە خوش رنگ و خۇشبوى گل و رىاحىن تىكمىك كېرە ك» (۳۳۰-بېت). بابر هندوستان دە «نيلوفر زار سىرىيگە» چىقەدى. بو گلنى

جوده یخشی تعریفلب هیدلر نیلوفرنینگ اوروغی گه «دوده»، گلنینگ اوزینی «کوَل کیکری» آتش لرینی اپسلب اوته‌دی (۳۳۸-بېت). با بر قدمى يېتىپ بارگن تورلى حدودلرده كۈچتەرلەر اۇقتزىب، گللر اپكىب، اونلەب باغ و راغلر و يوزلەب گلزارلر بىرپا قىلەدە. بونى آرەدن عصرلەر اوئىب، جواھر لعل نھەر «دنیا تارىخى گە نظر» كتابىدە يازىدە: «او گللىرنى و باغلەرنى سېور و جىزىمە هندوستاندە اوئرته آسىادەگى وطنىنى تېز-تېز اپسلب توردى: «... بنفسەسى بسياڭ لطيف بۆلۈر... قلىن لالە و گللىر آچىلۇر»، دېپ خاطرلەيدى او اپستەلىك لرىدە» (الهام سلطانوف ترجمەسى).

با بر ليريکەسىدەگى «گل»، زىيا گلىنىڭ پريشان زلفى، قىسى بير گلنینگ وفاسى، گلستان ايچەرە «روح زىيا» گلىنىڭ كۈركى. بولرنىنىڭ بىرى يار وصفى گە تعلقلى. اوينىڭ دلىيانە شاعر كۈنگلىنى لالەلر ايچەرە بير گل اوئرته يىدى. شو باعث غزللىرىدەگى گل، لالە، بىنۋە، ياسمن، رىحان، نىڭس، چمن، گلزار كېي اوبىزلەر مېتافورىك (استعارە)^{۳۳} وظيفەسىنى بىرەدى.

بۇزەللى بىزملر: «اوتنىن كونلەر» دەگى عبدالله قادرى نظرى گە كورە: «خلقىمىز تعىيرىچە، بو زمان لر «مسلمان آباد» بۇلسە-دە، بىراق بو طنطنه لى تعىيرىنى بوزىب قويە تورغان ايش لر ھم يوق اپمس اپدى. خان مسلمان، بېك مسلمان، خلق مسلمان، بونىنىڭ اوستى گە يورىش-توريش ھم مسلمانچە، حكم لر ھم شرعىتچە اپدى» (۲۱۳-بېت). اما شو آرەسىدە حكم لر رعايە قىلمەيدىگەن اوغرى، فاحشەلر بارلىگىنى، آيرىم «اويلدە مىڭىز بىلەن بۇزەلر خُملب قىنېب»

یاتیشینى، چوقور قیشلاق تامان لرده «رستمانه کیشى لر بىلەن ھېقىرىپ ياتقىن بۇزەخانەلر» ھم اىشلىپ تورىشىنى آشكار يازەدى. بوندەمى معلومات، تفصىلات و اىضاح لردن كېيىن اديب آتەبېكىنى اوشە بۇزەخانەلردىن بىرى گە يېتكىلەيدى. بۇزەگر آتەبېكىنى «بۇزەنى گلى بىلەن مەھمان» قىلەدى (٢١٤-بېت). رومان نىنڭ «اوپىتالىمسە نىمە قىلىسىن؟» فصلى گە كۇرە آتەبېكىنىنگ سياق يولىدە يورىشلىرىدىن آتە-آنە بېخىر. تۈغىرى راغى، يازووجى سۆزى چۈزمىسى لىك اوچون اولرنى اوغلۇ حالى دن آتە خېرىسىز قالدىرىدە. آتەبېكىنىنگ «كېچەلرلى ئەقىاق لىغە كېتىپ، يوقالە تورغان عادت لرینى» حسن على بىلەدى، خلاص. آتەبېك «بىر». اىككى ۋىتە آرتىقچە مىست بۇلغان حال ۋىتىپ، حسن على تمام حىرتىدە قالدىرىدى» (٢٠٥-بېت). حسن على آتەبېككە بىرار نصىحت قىلىشنى ھم، اوپىتالى بوندەمى مستانە يورىش لرینى بىراوگە آيتىشنى بىلەمىدە. بزمىن تون لرى سرخوش ۋىتەدىيگەن آتەبېكىنى حسن على يورەگى ھۆجىل كوتىپ ئەلەدى. نارضا آهنگ دە «اوغلۇم، سىزگە شو شىطانى ايش نىنڭ نىمە ضرورتى بار»، دېبىدى. تانگله سى مىست ليكىن آيىلگەن آتەبېك حسن على نىنڭ يوزى گە تىك قره آلمەدى. اديب آتەبېكىنىنگ بو ادب سىز حالى بىيانى گە آيرىليق دردىنى، «المىنى اىچكولىكىن آلىب» يورىشىنى قوشىدە.

استا علیم تعbirىچە، مَى «بىر تاماندىن كیشى نىنڭ سلامتىلىگىگە فايىدە بېرسە، اىككىنچى جەتدىن تىرىكلىكلىكىنىنگ قىغۇو و الەلرینى» ھم اونوتىرىپ يوبارار اپمىش. اىچكى ليكىن قتىق حذر قىلەدىيگەن و مَى نى اوزىگە دشمن سنه يىدىيگەن آتەبېك بىرینچى مىرته استا علیم نىنڭ اوپىدە

«تمام شرعی قیلیب تیارلنگن مَویز» دن ایچه‌دی. اوشه صحنه‌ده اوزینى عذرلى لر قطارىدن سنه يدىگن استا عليم ایککى پياله ایچىب اوچىنچى سىنى قىغولى راق كۈرىنگن آتەبېككە اوژه‌تىب «قۇلىمنى ۋېتىمنگ مەھمان» دېب منظرت بىلەن كوتىب توره بېرەدی. «آتەبېك پياله‌نى آلىش غە مجبور بۇلدى. اوى اېڭەسى نىنگ آيتىگى دېك مَویز جودەم تىنيق، يخشى چىققۇن كۈك چاي كې مصفا اپدى. پياله‌گە اوذاق قرهب تورمەمى ایچىب هم يوبارادى. آچ قارىنگە توشگان اوتكىر مى وېچچىپتىرىپ قىننتى دە، تماق آستىنى لاوىللەتماققە آلدى» (۱۸۹-۱۹۰-بېتلر). قىناتەسى اېشىگىدىن قۇويىلگن آتەبېك هم شو ذىلەدە اوژىنلى معذورلر قطارى گە قوشەدی. هر جەت دن كامل، ايدىالا (حقيقى)^٤ بىر انسان صفتىدە قرهلە ياتگان آتەبېكنى عبد الله قادرى انه شو نامشروع عملرسىز، مى سىز و بۇزه سىز بزم لر فانىدە (كۈرىنىشى)^٥ دە تصویرلەشى ممکن اپدى. احتمال، بوندە قلم راست لىك رتبەسىدىن تايلىگەن بۇلدى.

بابر ۱۵۰۶-۱۵۰۷- بىل واقعەلری بىيانىدە اۋزى گە حسین بايقرا فرزندلرى قىشنى هراتدە اوتكىزىش گە، علیشېر نوايىي اوبييده استقامت قىلىش گە تكلىف اپتگىنى يازەدی. اول بدیع الزمان ميرزا اوبييده مەھمان بۇلەدی. «بدیع الزمان قاشىغە بارغىنده نماز پىشىن دين سۈنگ چاغىر مجلسى بۇلدى، مېن اول

^٤ ideal^٥ fonida

محل ایچمس اپرديم» (۱۶۹-بېت). مجلس اهلى بابرنىنگ ایچمس لىگىنى بىلگىنى اوچون اوچقە تكلىف ھم قىلىشىمەيدى. بابرنىنگ ياشلىگىدىن ایچكىلىككە اصلاح مىلى بولمەگن؛ حتى بعضاً آنهسى تكلىف قىلگىنيدە ھم عذر آيتگن. «شبەھە لىك طعام دىن اجتناب قىلور اپرديم»، دېب خاطرلەيدى او. تېمورى ميرزال حضورىدە يىگىتلىك ياشىدە، نفس تقاضاسى بىلەن اوندە چاغىرگە مىل پىدا بولەدە: «... ایچمككە عزم قىلدىم و بو وادىنى طى قىلماقنى جزم قىلدىم» (۱۷۱-بېت). مظفر ميرزا مەمانگە آيتگىنى دە بدىع الزمان اوبييده ایچمهى، اوينىنگ اينىسى اوبييده ایچيش دن ايككىلەنib، ترددگە توشهدى. شوندن سۈزگە يىككى آغە-اينى بىر جايىدە جمع لىنگىنيدە و اولر تكلىفى بىلەن ایچيش نى مقصد قىلەدى. بابرنىنگ چاغىر بزم لرى شوندە باشلەدى. هرى گە كېلگۈنچە بىر قوتلۇم ھم ایچمهگەن شەهزادە بابرنىنگ بوندن كېينىگى بىرار مجلس لرى معجون يا چاغىرسىز اوتمەيدى. بوندەرى بزم لرى كىفي و كىفيتى نى يخشى بىلگن بابر بىر نېچە بار «معجون صحىتى بىلە هرگز عرق و چاغىر صحىتى راست كېلمس» (۲۰۸-بېت) دېب تأكىدلهيدى. اولا نفس تقاضاسى، قاللۇپرسە، حيات درختىدىن بابرنىنگ باشى گە ياغىلگەن كوزگى-خزان لر عىيش-عشرت گە مايللىك اونى چاغىرنىنگ نشئە و كىفيتى» بىلەن آشىنا قىلدى. آرەدن بىللەر اۋتەدى. ايش توبە آستانەسى گە يېتەدى. «ھر وقت توبە دىدغەسى خاطرى» دە يورگەن بابر هجرى ۹۳۳-بىلى توبە آيتەدى. «باڭ عىنى اوشە فرصتىدە نفس اوستىدىن بويوك غلبە قازانەدى- ایچكى لىك بلاسینى بېنگەدە».^{۳۶}

^{۳۶}- خيرالدين سلطان. «باڭى نامە». - ت.: «شرق». ۱۹۹۷ مەيل، ۱۰۰-۱۱۰ بېتلىر.

زمان اولچاوی

تاریخی بیوگرافیک اثرلرده زمان و مکان چېگره لری تلننگن تاریخی شخص نینگ حیاتی گه کوپینچه ماس کېله دی. بو طبیعی حال. اما ادبیات عالمیده گی تاریخی اثرلر تورلی اساس لر اوستی گه قوریله دی. انسان عقلی بیلن چېگره لنگن زمان-اپره لر، عصولر، بیللر، فصللر، آی لر، هفتہ لر، کون لر، ساعت لر... کبی کولملی استرانومیک تیزیم نی تشكیل اپته دی. ایجاد اهلی یوز بېرگن واقعی لیک تصویری ده - وقت افاده سیده استرانومیک تیزیم عنصرلریدن تورلیچه افاده لنه دی. توغری سی، بدیعی اثرده زمان-وقت فزیکی مضمون دن ادبی-فلسفی ماهیتی گه کوچه دی. زمان توشونچه سی نینگ انيق بولگنی کون و تون- بیگیرمه تورت ساعت تشكیل اپته دی. بو حساب اوچون قویاش حرکتی، انيقراغی، بېرنينگ اوز اوقي تېگره سیده ايله نيشی اساس سنه له دی. ایجاد کار زمان تصویر بده قویاش نینگ چيقىشى، باتىشى ياكه ساعت ميللری نینگ چاپىشى گه اعتبار بېرده دی. عبدالله قادری رومان لريده کون لیک وقت نینگ «قویاش باتگن»، «سحر پیتى» ياكه «بوکون ساعت ۱۲ ده...»، «حاضر ساعت کېچگى يېتى لر بېلیب قالگن...»، «کېچگى ساعت تورت لرده ...» طرزىدە گی افاده سی آنده-ساندە کوزه تىلە دی. گاها شو طرزدە گی افاده دوامى دن مخصوص اىضاح قوشىلە دى: «... قویاش باتقۇن، تېورە گەدن شام آذانى اېشىتىلە دير»، «سحر وقتى تورىب چاي ايچدى لر. صبح نمازىنى اوقيب، ارهوھ قوشىلە دى»، «کېچگى ساعت تورت لر، عصوند بېرآز اپرته راق حکومتى عسکرى بیلن خلق آرە سیده اوروش باشلىنى دى...».

وقت نینگ افاده‌سی اوچون «شام آذانی» (شام وقتی)، «صبح نمازی» (بامداد وقتی)، «عصردن بیراز اپرتهراق» (عصر وقتی) طرز بیده‌گی ایضاح، یعنی کونده فرض اوله راق بپش محل ادا قیلینه دیگن نماز وقتی عبدالله قادری رومان لریده ایندیویدوال (شخصی)^{۳۷} معنا و پوئیتیک کتگوری سیگه کفره ماهیت کسب اپته‌دی؛ ادیب کون لیک وقت قسم لری اوچون نماز آتمه لرینی تنه‌یدی.

عبدالله قادری قلمی‌گه بونده‌ی تصویر یوسینی افز

اجدادلری نینگ ادبی تفکریدن اوتنگنی، عینی دمده، «بابرname» بولاغی دن سوو ایچگنی طبیعی کورینه‌دی. چونکه «بابرname» ده حادثه بؤلگن بیل، آی، هفتہ، کون و حتی کوپینچه اوشه کون نینگ انيق محلی گچه تينيق بيتيله‌دی. مثلاً بابر: «اخسی دین نماز جمعه وقتی ده چيقيب، بندی سالر يولی بيله نماز شام بيله نماز خفته آره‌سيده اندیجانغه كېلديم» (۳۲-بېت) دېب زمان نی نماز وقتی گه باغلب يازه‌دی. «بابرname» نینگ هر بير صحيفه‌سيده، يوزلې اورینلرده «نماز بامدادنی اوتب»، «نماز پیشین دین سونگ»، «نماز دیگر گچه»، «نماز دیگر گه يا ووق»، «نماز دیگر ده»، «نماز دیگر بيله نماز شام آره‌سيده»، «نماز شامغچه»، «نماز شامغه يقين»، «نماز شامده»، «نماز شام بيله نماز خفتان آره‌سيده»، «نماز خفتانغچه»، «نماز خفتان ده»، «نماز خفتان دین كېچراق» كې تعبيرلر اوچره‌يدی. بعضاً بابر فلان کونی «صباحی»، «آفتاب بير نىزه بؤويي چيقيب»، «آفتاب چيققندە»، «آفتاب اولتورو ر محل» دېگنی چه قوياش نینگ حرکتى و باشقە وقت لرگە

^{۳۷} individual

هم دقت قره‌ته‌دی. «بابرنامه» ده اولکن وقت بوتون لیگی، اونینگ قسم‌لری همده کون لیک وقت اولچمی معین تیزیم گه سالینگن، البتہ. قیاس‌لنہ‌یاتگن اثرلرده‌گی بوندھی اورین‌لرگه هر ایککی ادیب شعوریده‌گی طبیعی سپزیم و تویغولر افاده‌سی، ایمان-اعتقادلی قلم اپگه‌لری نینگ بیان اصولی صفتیده قره‌ش اورینلی دیر. قاله‌وپرسه، زمانگه ماس اولچم‌لر ایزیده قهرمان لرنینگ حرکت قیلیشی همده اولرنینگ تفکر و تصویریگه اویغون افاده‌له‌نیشی هم هر قنده‌ی اثرنینگ قدر-قیمتی نی آشیره‌دی.

كتاب- واسطه

یخشی کتاب- انسان عمری نینگ زینتی. با بر و عبدالله قادری دېک علامه‌لر يازگن کتاب‌لر اېسە انسانیت نینگ معنوی ملکی. آدم لرنینگ مدنی-علمی، معنوی-معرفی درجه‌سینی اولر اوقیگن کتاب‌لر بېلگى لەيدى. تقدیر علیشپر نوايی نی آلتى-پېتى ياشىدە «ظفرنامە» مؤلفى على يزدى گە روبرو قىلەدی. موی سفید تاریخچى بىلەن بالە علیشپر اورتەسیدە سوال-جواب بۈلۈپ اۋتەدی. شوندە موی سفید علامە بالەدن اوقیگن کتاب‌لرینى سۋەرەيدى. نوايى «مۇلک» كچە تعلیم آلگىنى نی آيتەدی. ياشلىگىدە «منطق الطير» نی ياد بىلگىنى بىرچەگە معلوم. طبیعى كە تاریخى کتاب‌لرده‌گى بوندھى معلومات‌لر تاریخى شخص‌لر معنوی دنياسىينى كۆرسەتەدی؛ اولر قيافەسی گە مهابت بغيشلەيدى. «بابرنامه» ده اوْز دۆرى نینگ مشھور اکابرلىرىگە بېھا بېريلر اېكىن، اولر يازگن ياكە اوقیگن کتاب‌لرینى اېسگە آلەدی. علیشپر نوايى گە اجرە تىلگەن بىت‌لرده «خمسە»،

«لسان الطير»، «غرائب الصغير»، «نواذرالشباب»، «بدائع الوسط»، «فوايدالكبير»، «ميزان الاوزان» کېيى بىرچە اثرلىرىنى سىنب اۋتىلەدى. باپر «باپىنامە»دە عىلشىپر نوايى دن باشقە بىرار شخص تعرىفييە بوندەي «كۆپ و خوب». كېنگ كۈلمىلى توختىلگەن اېمس.

آتهسى عمرشيخ ميرزانى تعرىف لر اپكىن يازىدەي: «روان سوادى بار اپدى. «خمسَتَين» و مثنوى كتاب لرنى و تاريخ لرنى اۋقىر اپدى. اكثىر «شاھنامە» اۋقىر اپدى. طبع نظمى بار اپدى، ولى شعرغە پروا قىلىمسى اپرىدى» (١٠ -بېت). زمانداش لرىدىن بعضى لرىگە «همىشە مصحف كتابات قىلۇر اپدى» دېب ھم تعرىف بېرەدى. عموماً آڭنەدە ضرورت يوزه سىدين قىسى بىر مشەھور علماء تارىخى جاي تعرىفى جريانىدە اپنەيى «صحيح بخارى»، «هدايە»، «تېمورنامە»، «فتح نامە»، «ظفرنامە»، «اسكىندرنامە»، «شاھنامە» کېيى معتبر كتاب لر اپسگە آلينەدى. بونىنگ نتىجە سىيدە اوشه انسان ياكە مکان نىنڭ تعرىف-توصىيفى تېزىلەشىپ، اولرگە تېگىشلى تصور آيدىن لشەدى. مېمۇر (خاطرە)^{٣٨} اثردە تارىخى معلومات صفتىدە بوندەي عنصر-لىنىنگ موجود بۇلىشى طبىعى. بىراق، دنيا ادبىياتىدە گى بدىعى اثرلىر تركىيىدە اپسلانەدىيىنگ مشەھور كتابلر معين بدیع فونكسييە (وظيفە)^{٣٩}نى بجرەدى. آتهبېك نىنڭ «باپىنامە» اۋقىشى بېجىز اېمس. عبدالله قادرى نىنڭ باشقە قەھرمان لرىنى ھم معلوم و مشەھور كتاب لردىن نصىبەدار قىلەدى. دېيلىك يوسف بېك حاجى گە قرآن كريم و «دلائل الخيرات»نى،

^{٣٨} Memuar

^{٣٩} Funksiya

عاشق لرگه فضولي نينگ «دپوانى»نى اوقيتهدى. رعناسى اپسه، نوايىي، فضولي، اوزلريگه زمانداش شاعرلدن اميري بيلن فضلي نمنگانى نى اوقييگن. قادرى نينگ ايکكينچى رومانى «چيان نينگ نمايشى» فصلىدە مجلسىدە گى حجرەلردن بىرى تصویرى كېلهدى. حجرە تاقچەسيگە «شرح ملا جامى»، «عقايد مع الحواشى»، «حکمت العین»، «الواقعة»، «سیر شريف» كېيىمعتىر كتاب لر تخلب قويىلەدى. كلانشاد ميرزا، شهادت مفتى، عبدالرحمن داملا شوكتاب لرنى اوقييگن مى- اوقييگن ايمىسى؟ اديب اولرنىنگ قول لريگە بوكتاب لرنى توتقىمەيدى. تاقچە گە تخلب قويىدە. اوقيلمە گنكتاب آچىلمە گن طلسىم. اوقييگن لر بيلن اوقيمه گن لر هىچ قچان بىر-بىرلىرى بىلن تېنگ كېلمەيدى. اوقييگن لر عالم، علماء بولەدى، اوقيمه گن لر كۈنگىل گە آرهەيدى، غىب و غربىت لر بىلن مشغۇل بولىشەدى.

سرلوحه. اديب رومانى اوچون نام تنلهشى خصوصىدە ھم بىر فكر بار. متخصص لر آرهەسىدە «اوئتگن كون لر»نى عبدالله قادرى، تاتار ادبىي عالم جان ابراهيموفنىنگ «بيزنىنگ كون لر» رومانى نامى گە اويقىش قويىگن، دېگن گپ بار. حال بوكى متن ده انيق بىتىلگەن بىر جفت سۋۆز، «بابىنامە» مطالعەسى طفيلي اديب شعورى گە مهرلەنىب قالماھە گن مىكىن، دېگن فكر كېلهدى. سرسان-سرگردان كېزگن ۱۵۰۳-۱۵۰۲ - بىللر واقعەلرى آخرىدە باير شوندەي يازىدە: «اوشه زمان آتلەنىب، اندىجان طرفىغە يورور بېرىدەك. ايکكى كون بولوب اپرىدى كىم، هىچ طعام يېمەيدور اپدىم. نماز پىشىن بولوب اپدى كىم، بىر قوى نى تاپىپ كېلىپ، بىر يېرده توشوب، اولتوروپ، كىاب قىلدىلر. اوشل كىاب دين توغانچە يېدىم. اندىن سۇنگەرە آتلەنىب، بېش كونلوك يۇلنلى ايككى كېچە و كوندوز ايلغار قىلىپ

کېلیپ، اندیجان غه کیریپ، اولوغ خان دادم و کیچیک خان دادمنى کۇرونوش قىلدىم و اوتكن كون لرنى تمام بیان قىلدىم» (۱۰۸ -بېت). رومان موضوعىنى يقين اوتكن كون لر» دن تىنله گن عبدالله قادرى ھم توركستان اوتمىشىنى، قوطىدار اېشىگىدىن قووپىلگەن آتەبېكىنى خيالان اوتكن كون لرى گە قەيتىرەدى؛ سۈنگەرە ادیب اوز قەھرمانى گە اوئىنگ «اوتكن كون لرینى زھر بىلەن بولغۇب كېلگەن» مدهش دشمن لرینى تىنیتەدى و منظرەنى تىنيقلاشتىرىپ واقعى ليكىنى امکانى بارىچە به تمان راست ليك رتبەسىدە بیان قىلەدى.

توڭنچى

ھر ايکكى ادیب اثرىدە بوندن باشقە ھم قىاسلىش گە مناسب اۋرىن لر كۈپچىلىك نى تشکىل اپتەدى. دېلىك، «بابىنامە» متنى دە بعض بىرار واقعىلىك يانىدە آيت و حدىث لردىن پرچەلر كېلەدى. عبدالله قادرى ممتاز اىپىك عنعنە گە ماس روشنەدە اوز اثرلىرى نىنگ آيرىم صحىفە لرىدە زمانە ھضمى كۇتىرگۈنچە «ھر بىر نرسە اوز اصلى گە قىتەدى»، «الله صبر قىلگۈوچىلر بىلەن بىرگەدەر»، «اگر بىر قومنىنگ اىشى ناعقل نااھل آدمغە تاپشىرىلغۇن بۇلسە، بىس، اوشىل قومنىنگ قىامتىنى يقين بىل»، «ھر ايشنىنگ اورتەچەسى يخشى»، «قناعتلى عزيز، طمعلى كىشى خواردىر» كېيىم آيت و حدىث لرنى قوللىھىدى. يا كە: «بابىنامە» دە شاعر كۈنگلى با بر شجاعتلى فاتح قيافەسى گە اپورىلگىنده «كىلە منار» لر تىكىلىشنى بويورەدى. «اوتكن كون لر» دە ھم «انسان

باشیدن تورغوزیلگن» آیریم تپه لیک لر کوزگه تشنله دی. بو کبی موضوع لر قیاسی اوچون ینه نپچه صحیفه لرنی قارہ لش ممکن...

خلص، عبدالله قادری روحیتی، ادبی-ایستپتیک کانسپسییه (مجموعه سی) ^{٤٠}، آدم و عالم خصوصیده گی قرهش لری ظہیرالدین محمد با بر روحی گه یقین توره دی. هر ایککی ادیب فطرتیده گی مردیلیک، جسارت، تؤغریلیک، حق گوی لیک، مهارت و استعداد کبی فضیلت لر افز ارا اویغون کېلە دی. تاریخ نینگ جوده آليس قعری و یقین اوتمیشده گی دلی، مسلکی، تیلی، یوره گی بیر بولگن ادبی سیمالر معنویت میدانیدن یانمه-یان توریشه دی. دنیا و بارلیققە دیر قرهش لری یقین ایجاد کارلر آرھ سیده گی مسافه قنچه لیک اوزاق بولمە سین، سوژ صنعتی نینگ پوئیتیک خصوصیتی و استعاره بی طبعتی گه کۋرە اولر ادبی تیلی ده بی ملال گورونگلشـه آله دی. زира، اولر نینگ غایبانه ادبی صحبت لری، معنوی رابطه و روحی با غیچ لری جوده طبیعی تویولە دی.

إِسْلَمِيَّة: ادبیاتشناس بھادرکریم نینگ اوشبو رساله سیده عبدالله قادری نینگ مشھور "اوتگن كونلر" رومانى نینگ ايلديزى، خصوصى ظھيرالدين محمد باپر نینگ "بابر نامە" اثرى بىلن باغلىق ناياب ادبى قىرەتلرى يارىتىلگەن. رساله دەگى قىاسى تلقين لر كېنگ اۋقووچىلر اھلىگە معقول كېلىشىدىن اميدوارمىز.

ماستر سهراپ توران

منتدارچیلیک

قۇلینگىزدەگى اوшибۇ كتاب، چاپدىن چىقىشى اوچون مالىيىي ياردىم كۆرسىتىگەن
تىلىسپۇر و ھەمتىلى دۆستىمېز ماستر سهراپ توران گە اوزىزىمىمى
منتدارچىلېكىمېزنى بىلدىرىمېز.

ھىمە، مادىي امكانيتىگە بىلگەن تاھىرىمېز و تىلداشلىرىمېز ھەم توران جنابلىرى
كېنى، قلمكش و يازووچى لرىمېزنى دايىمىي قوللىب تورىشلىرىنى آرزوسىدەمېز.

حرمت بىلن

پوهەنمل احسان الله قۇوانچ

KITOB BELGILARI:

Kitob nomi: Ikki Daho - Ikki Bebahoh

Muallif: Bahodir Karim

Nashrga tayyorlavchi: Ehsonulloh Quvonch

Sahifalarni tartibga soluvchi: Mahbubulloh Turon

Muqova chizuvchi: Musaviy

Bosmaxona: Qadimgi Xuroson nashriyoti, Kobul

Nashr yili: 2024

Son: 1000 jild

Ikki Daho - Ikki Bebah

Muallif:

Bahodir Karim

Nashrga Tayyorlovchi:

Ehsonulloh Quvonch

